

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

POHŘEBNÍ RITUÁLY

ZÁKLADNÍ STRUKTURA A KULTURNÍ PROMĚNY

Vedoucí práce: PhDr. Vít Erban

Autor práce: Denisa Bohoňková

Studijní obor: Humanistika

Ročník: IV.

2008

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

2. července 2008

.....

Děkuji vedoucímu bakalářské práce PhDr. Vítu Erbanovi
za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD	5
1. Vymezení pojmů	7
1.1 Definice pojmu rituál a pohřební rituál	7
1.2 Pohled na pojem smutku a zármutku	10
2. Pohřební rituály křesťanské kultury	12
2.1 Pohřbívání v současnosti	12
2.2 Pohřbívání v minulosti	16
3. Pohřební rituály předkřesťanských kultur v Evropě ...	19
3.1 Keltské pohřební rituály	19
3.2 Pohřební rituály u starých Germánů	22
3.3 Pohřební rituály u starých Slovanů	25
4. Pohřební rituály mimoevropských kultur	27
4.1 Pohřební rituály domorodců v Tichomoří	28
4.2 Pohřební ritus v islámské kultuře	29
4.3 Pohřební ritus v Číně	33
4.4 Pohřební rituály v hinduistické kultuře	36
5. Zvláštní způsoby zacházení s mrtvými těly	39
5.1 Pohřby svobodných mladých lidí	40
5.2 Dětské pohřby	41
5.3 Epidemie	42
5.4 Revenanti a vampýři	43
ZÁVĚR	47
Seznam literatury	49

Úvod

„*Osudný a tajemný protiklad života a smrti, mysterium záhrobí, úvahy o posmrtném životě, o existenci duše ..., to vše zapříčinilo, že pohřební obřady, tedy poslední rozloučení s mrtvým člověkem a zacházení s jeho tělem, patřily a dodnes patří ve většině lidských společnostech k nejsložitějším procesům.*“¹ Každé náboženství musí dát jeho věřícím odpovědi na řadu otázek, mezi nimi i na tu, je-li duše nesmrtelná i na to, co je vlastně po smrti.

Pohřební obřady byly odpradáвна spjaté s řadou rituálních úkonů a byly určeny nejen nebožtíkům, ale i pozůstalým. Můžeme spekulovat, zda jejich původním cílem bylo pouze pomoci pozůstalým smířit se smrtí blízkého člověka, nebo zda v jejich pozadí stály již od počátku duchovní představy.²

V minulosti se lidé se smrtí setkávali častěji a bezprostředněji než my dnes. Úmrtnost byla mnohem vyšší než dnes a lidé umírali doma nebo při práci. Smířovali se s ní proto snáze než dnes? Něco by nám možná napověděla Jarmila Glazarová ve své *Chudé přadleně*, kde popisuje, jak se lidé v minulosti vyrovnávali s poměrně vysokou dětskou úmrtností na Valašsku. Zároveň dodává, že to byla především víra, která lidem umožňovala se vyrovnat se smrtí blízkých. V současné době můžeme pozorovat, že se ze smrti stává jakési moderní tabu. Strach ze smrti jako z něčeho, co neznáme, v nás vyvolává úzkost, strach, deprese. Michal Lutovský dokonce konstatuje, že současná doba vlastně nezná pevně stanovený pohřební rituál. „*A přitom právě pohřebním rituálem každá lidská kultura smrt „zvládala“, dávala jí místo a řád, uklidňovala umírající i pozůstalé pevnou tradicí.*“³

U všech společností, jejichž vývoj nebyl zachycen písemnými prameny, jsou pohřební rituály a představy o smrti zahaleny do jisté míry tajemstvím. Pouze některé jejich aspekty můžeme hodnotit a studovat z archeologických vykopávek nebo více či méně volných analogií s dosud nebo ještě nedávno žijícími společ-

---

¹ LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků: Sonda do života a smrti dávných Slovanů*. Praha : Academia, 1996. s. 71.

² Srov. Tamtéž. s. 71.

³ Tamtéž. s. 73.

nostmi. Hroby sice patří mezi nejčastější druhy objektů odkrývaných archeologickým výzkumem, představují však pouze konečný výsledek rituálů a obřadů. „*Pokusy o poznání zaniklého myšlenkového světa, ve kterém právě pohled na smrt sehrával jednu z klíčových rolí, patří tak k nejobtížnějším otázkám, jaké si vůbec můžeme položit.*“⁴

Ve své práci se pokusím porovnat pohřební rituály naší křesťanské kultury, kterou vezmu jako základ, s pohřebními rituály předkřesťanských kultur v Evropě a s pohřebními rituály mimoevropských společností. V poslední kapitole představím výjimečnosti a zvláštnosti při zacházení s mrtvými těly. Je mi jasné, že mnou vybrané téma práce je značně rozsáhlé a že nemohu obsáhnout vše. Z toho důvodu musím provést výběr, v jehož důsledku nutně opomenou některé oblasti. Záměrně se nebudu věnovat pohřebním rituálům takových známých starověkých kultur, jaké například vytvořili Egypťané, Řekové, Římané a v Mezopotámii. Výběr mimoevropských kultur jsem podřídila snaze dotknout se pohřebních rituálů v odlišných oblastech světa, konkrétně v čínské, islámské a hinduistické kultuře.

Pokusím se odpovědět na otázku, zda můžeme u pohřebních rituálů ve všech dobách a kulturách shledávat stejné základní prvky, nebo zda jsou tak různé, jak různé byly a jak různé jsou jednotlivé lidské kultury.

Ve své bakalářské práci budu vycházet z odborné literatury, kterou zastupují knihy A. Navrátilové *Narození a smrt v české lidové kultuře*, J. Ungra *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie : modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných" oborů. 25, Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*, A. Gennepa *Přechodové rituály : systematické studium rituálů*, D. J. Daviese *Stručné dějiny smrti*, M. Lutovského *Hroby předků : sonda do života a smrti dávných Slovanů*, W. Böttgera *Kultura ve staré Číně*, J. Filipa *Keltská civilizace a její dědictví*, F. M. Dennyho *Islám a muslimská obec*. Jako doplňující literaturu jsem zvolila studie z časopisu *Český lid* od G. Maiella a O. Nešporové.

---

⁴ LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků: Sonda do života a smrti dávných Slovanů*. s . 74.

1. Vymezení pojmů

1.1 Definice pojmu rituál a pohřební rituál

V této kapitole se chci věnovat stručné definici základních pojmů. Co to je rituál? Co to jsou pohřební rituály a zda je můžeme nějak specifikovat?

Náš přední psycholog Milan Nakonečný tvrdí, že rituál je: „... *předpis k vykonávání určitých obřadů a vykonávání takových obřadů samo, obvykle v souvislosti s nějakým kultem, magickou operací atd.*“⁵ Dodává však, že za rituál nemůžeme považovat jakýkoli obřad, nýbrž pouze obřad náboženského či magického charakteru. Úkony, které se provádějí během náboženského rituálu, mají symbolický a mnohdy i magický význam. Smysl úkonů v magickém rituálu spočívá v dynamizaci magických prostředků a především v aktivaci vlastních magických sil operátora.

Antropolog Richard Waterstone definuje rituál jako prostředek, „... *věřícímu pomáhá překročit rámec světské každodennosti a vstoupit do úzkého kontaktu se silou ... bohů. Sváteční oděv, zvláštní jazyk, neobvyklé zvuky, obřadná gesta: to vše podtrhuje jeho posvátnost.*“⁶ Tento autor také uvádí, že nejběžnějším rituálem je obřad uctívání božstev, tedy bohoslužba. Jeho definice rituálu se plně vztahuje i na rituál katolické bohoslužby. Funkci onoho zvláštního jazyka ještě done dávna plnila latina.

Douglas J. Davies, profesor teologie a náboženství, se rovněž k problematice rituálů vyslovuje „*Rituál, jakožto sdílená forma vzorového jednání, se soustředí na významné společenské hodnoty a umožňuje vyjádřit, jak určitý národ vnímá svět a sebe sama.*“⁷

Moderní psychologická věda na rituál nahlíží jako na analogii algoritmu a to v tom smyslu, že rituál předepisuje také přesný postup jednotlivých operací, které

---

⁵ NAKONEČNÝ, M. *Lexikon magie*. Praha : Ivo Železný, 1993. s. 239.

⁶ WATERSTONE, R. *Duchovní svět Indie*. Praha : Knižní klub, 1996. s. 102.

⁷ DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha : Volvox Globator, 2007. s. 55.

musí být prováděny určitým způsobem a v určité sekvenci. Základním prvkem každého rituálu je dramtizace obsahu magické činnosti.

Významný francouzský etnolog a folklorista Charles - Arnold Kurr van Gennep uvádí, že nic se neliší podle národnosti, věku, pohlaví nebo společenského postavení jedince tolik jako právě pohřební rituály. V jejich nesmírné rozmanitosti však lze objevit některé základní prvky.⁸ V pohřebních obřadech můžeme identifikovat nejvíce rituály odlučovací, ale i rituály pomezí a přijímací. „... ze všech pohřebních obřadů jsou zdaleka nejpropracovanější rituály, jimiž se mrtvý přijímá do světa zemřelých a jimž se také přičítá největší význam.“⁹ Dokonce i smutek můžeme považovat za svého druhu stav pomezí pro pozůstalé, do něhož vstupují odlučovacími rituály a z něhož vystupují skrze rituály opětovného začlenění do společnosti. „V některých případech je toto pomezí období živých proti-váhou pomezí období zemřelého, jelikož ukončení smutku se někdy časově shoduje s přijetím zemřelého do světa mrtvých.“¹⁰

Van Gennep představil myšlenku přechodových rituálů už v roce 1906. Pohřební rituály podle něj mění status člověka a k tomu dochází v trojdílném schématu: odloučení od starého statusu, následuje přechodové období, jehož součástí je často intenzivní získávání nových očekávání, a konečně přijetí nového statusu.¹¹

Victor Turner, který se na vědeckém poli proslavil výzkumem rituálů etnika zambijských Ndembuů, „V rituálu spatřoval působení „díla bohů“, jež chápal jako způsob, jak se skupina snaží vytvořit kanály pro společné síly a dát tomuto úsilí morální záměr.“¹² Ono „dílo bohů“ podle Turnera zahrnovalo i zápas sil mimo člověka. Co se týče struktury rituálů, Turner rozšířil analytický rámec Arnolda van Gennepa, který průběh rituálu členil do tří částí: odloučení od každodenního běhu činností, dramatické ztvárnění určitého rituálního aspektu a konečně návrat zpět do každodenního světa. „Pro Turnera měla z těchto tří kroků největší

---

⁸ Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha : NLN, 1997. s. 136.

⁹ Tamtéž. s. 136.

¹⁰ Tamtéž. s. 137.

¹¹ Srov. DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. s. 58.

¹² TURNER, V. *Průběh rituálu*. Brno : Computer Press, 2004. Předmluva. s. 3.

význam dramatická fáze, protože právě zde se odehrával klíčový střet každodenních norem prostřednictvím společnost rozvracejících a rituál obracejících skutků.“¹³

Turner souhlasí i s charakteristikou své kolegyně Monicy Wilsonové, se kterou spolupracoval na výzkumu ve východní Africe: „*Rituály odhalují hodnoty na jejich nejhlubší úrovni ... člověk v rituálu vyjadřuje svoje nejdůležitější pohnutky, a protože výrazové formy podléhají konvencím a jsou závazné, jsou zjevované hodnoty hodnotami skupiny. Ve studiu rituálu spatřuji klíč k porozumění společností člověka.*“¹⁴ Přitom zdůrazňuje, že každá vědecká analýza rituálů a rituálního chování se musí zakládat na překladu symbolů používaných lidmi konkrétní kultury. Čili jinými slovy při rozboru rituálů se nemůžeme spokojit pouze s jejich vnějším popisem.

Turner se během svých terénních výzkumů ndembuských domorodců s rituály setkával prakticky denně. Postupně přišel na to, „... že rozhodnutí vykonat rituál souvisejí s nějakou krizí ve společenském životě vesničanů.“¹⁵ Takovými příklady krizí pak byly jistě i úmrtí v komunitách.

Van Gennepův současník Robert Hertz se na pohřební rituály přímo soustředil. Dokázal, že v některých kulturách jihovýchodní Asie, které ještě neznaly písmo, mají tyto rituály dvojí formu. Pozůstalí nejprve odstraní mrtvé tělo ze světa živých a potom mrtvého „přemístí“ do říše předků. V praxi to nejčastěji vypadá tak, že pozůstalí nechají na přechodném místě mrtvé tělo zetlet, čímž se rituálně oslabí jeho vazby na minulý život. Ve stejnou dobu obvykle příbuzní dodržují smutek a jejich postoj k mrtvému prochází postupnými proměnami. Je tak vedena paralela mezi tlením a smutkem. Po dokončení procesu tlení, jsou kosti mrtvého exhumovány a stávají se symbolickým základem nové totožnosti zemřelého, z něhož se tak stává uctívaný předek. Veškeré fáze tohoto procesu provázejí specifické rituály.¹⁶

---

¹³ TURNER, V. *Průběh rituálu*. Předmluva. s. 6.

¹⁴ Tamtéž. s. 19.

¹⁵ Tamtéž. s. 23.

¹⁶ Srov. DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. s. 58 – 59.

A opravdu při podrobném zkoumání pohřebních rituálů toto schéma zaznamenáváme, a to nejen u tzv. předliterárních kultur. „V tradiční indické kremaci, podobně jako u sikhů a buddhistů, následuje po zpopelnění zemřelých shromažďování popele, který se rozptyluje do řek považovaných za posvátné.“¹⁷ Mezi rituálem kremace a rituály následujícími dochází k různě dlouhému prodlení. To má pomoci nejen stěhující se duši, ale i pozůstalým, aby si vytvořili nový druh vztahu se zemřelým.

Ještě v Ježíšově době byly i židovské pohřby takto „dvojité“. Kostí byly sbírány a umísťovány do zvláštních nádob - kostnic, které se ukládaly do hrobek. Je opravdu pozoruhodné, jak přes veškerou rituální různost je základní schéma pohřebních obřadů – tedy fáze tlení a fáze ukládání kostí – podobné u náboženství, z něhož vzešlo i křesťanství a například u víry kanibalských Velkých Nambů v Tichomoří, o nichž se ještě zmíním.

1.2 Pohled na pojem smutku a zármutku

Někteří psychiatři a psychologové, ale i jiní autoři, se pokoušejí zobecnit a vyčlenit několik fází zármutku, který je průvodním jevem ztráty blízkého člověka. Například pastorační teolog Yorick Spiegel popsal čtyři fáze, které odpovídají čtyřem obdobím následujícím po ztrátě blízké osoby. Okamžitý stav šoku trvající několik hodin, fáze relativně dobrého ovládnutí, která trvá tři až sedm dní, maximálně tři měsíce dlouhá přechodová fáze a konečně poslední fáze, během které si člověk vybuduje nové vzorce a dochází k ní až šest měsíců po utrpení ztráty.¹⁸

Smutek může dokonce ovlivnit i širší společenský život, jak například upozorňuje, profesor hebrejštiny a literatury, David Aberbach. Tento autor tvrdí, „... že ztráta milované osoby v raném věku může v souvislosti se sociologickým pojetím charismatu a charismatické osobnosti ovlivnit dospělou osobnost.“¹⁹ Tato spekulativní teorie tvrdí, že ztráta milované osoby, k níž došlo v životě relativně brzy,

---

¹⁷ DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. s. 59.

¹⁸ Srov. Tamtéž. s. 36.

¹⁹ Tamtéž. s. 38.

může v člověku zanechat pocit opuštěnosti, který je v dospělosti kompenzován podporou mnoha příznivců. Na případu Josepha Smithe, zakladatele mormonské církve je vidět, že tento muž, který ztratil svého bratra, založil náboženství, které se do značné míry soustředí na překonání smrti pomocí chrámových obřadů za zemřelé. Poznamenejme ještě, že i prorok Mohamed se stal záhy sirotkem stejně jako zakladatelé hnutí Baháí. Lze těžko soudit, zda má jednotlivec, byť významný, vliv na podobu jakýchkoli rituálů. Ale co se týče náboženství, tak zde nás historie poučuje o významném vlivu zakladatelů na pozdější podobu náboženství, v jehož rámci se koneckonců rituály odehrávají.²⁰

Jednotlivá náboženství pak zůstávají nejvýznamnějším prostředkem pro vysvětlení smrti a vyrovnání se s ní. Proč se lidé vůbec zabývají pohřebními rituály? Náboženské rituály slouží k tomu, aby se pozůstalí důstojně zbavili mrtvých. Náboženské přesvědčení zase poznamenalo představy o tom, co se s mrtvými údajně děje po smrti. „*Ať už je náš názor na duši jakýkoli, je třeba se zbavit mrtvého těla.*“²¹ Prakticky se přitom jedná o fyzickou činnost, která tvoří základ složitého procesu odloučení. Odloučení od mrtvého těla je jak psychologický, tak společenský úkol, proto pozůstalí musí čelit novým výzvám, se kterými se musí vyrovnat.

Způsoby odstraňování zemřelých se v průběhu dějin kupodivu změnily jen málo. Za dva základní způsoby pohřbívání považujeme ukládání těl do země a kremaci, které lidstvo provázejí od pradávna. Už ve starší době kamenné nám archeologické nálezy dokládají pohřby mrtvých těl, které mohou být v zárodečné poloze (tzv. skrčenec), nebo jsou obložena různými předměty a někdy i v tomto období nalezneme pozůstatky pohřbu žehem. Některé druhy formálního nakládání s mrtvými si můžeme vykládat jako rituální činnost. Přitom můžeme předpokládat, že s pravděpodobným rituálem souvisí určitý druh náboženských představ včetně víry v posmrtný život.

V průběhu historie můžeme sledovat střídavě rostoucí a klesající oblibu pohřbů formou ukládání do země nebo formou kremace. Tyto jevy můžeme dávat do souvislosti s převládajícím náboženstvím a rovněž i fyzickými podmínkami pro-

---

²⁰ Srov. DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. s. 38 – 40.

²¹ Tamtéž. s. 51.

středí. Na rozdíl od těchto převažujících forem se mumifikace stávala čím dál tím vzácnější. Je pochopitelně jasné, že různé formy pohřbů provázely i různé druhy pohřebních rituálů.²²

Jako jistou předzvěst možné budoucnosti můžeme v oblasti zacházení s mrtvými těly uvést tzv. kryogeniku čili zmrazení hlavy nebo celého těla do doby, kdy bude vynalezena technika „oživování“. Kryogenika by pak hrála roli jakési ozvěny mumifikace, ovšem z jiných důvodů. Poznamenejme ještě, že poměrně vzácnou formou pohřbívání bylo ponechání mrtvého těla na pospas divoké zvěři. Přesto se s ním můžeme setkat třeba v Tibetu nebo u některých indiánských kmenů.²³

Přes veškerou různost pohřebních rituálů lze spolu s Douglasem J. Daviesem zobecnit, že je s podivem, jak se k tělu, které zbylo z živého člověka, přistupuje s úctou a jak pod dojmem sympatií a vzpomínek vzniká pocit důstojnosti.

2. Pohřební rituály křesťanské kultury

2.1. Pohřbívání v současnosti

V této souvislosti musíme věnovat zvláštní pozornost vzestupu moderní kremace, který pozorujeme v celé Evropě a zejména ve Velké Británii. Je jedním z průvodních jevů evropské společnosti, která se stává čím dál víc sekulárnější? I v tomto světě je však potřeba zbavovat se nějakým důstojným způsobem mrtvých těl a vyrovnat se s fenoménem smrti, a k tomu účelu slouží právě rituály. Mrtví bývali vždy považováni za rituálně nečisté, o moderní době snad můžeme říci, že nad pocitem rituální nečistoty převládly ohledy hygienické a zdravotnické. V Evropě během 20. století dochází k výrazným změnám u pohřebních rituálů, a to konkrétně s nakládáním těl zemřelých. Nejčastěji používané uložení do země,

---

²² Srov. DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. s. 54 – 55.

²³ Srov. Tamtéž. s. 55.

je vystřídáno kremací.²⁴ „ ... V Anglii bylo ještě roku 1919 asi 99 % pohřbů provedeno uložením do země, zatímco roku 1998 již uložení do země tvořilo pouze 28 % z celkového počtu pohřbů za rok. 72 % mrtvých těl podstoupilo kremaci. Až do 90. let přitom byla v Anglii většina zemřelých, kteří byli spáleni, rozptýlena.“²⁵ V České republice se počet zesnulých, kteří jsou zpopelněni, pohybuje kolem 80 %. K tomuto masovému rozšíření napomohlo i schválení křesťanských církví. Římskokatolická církev se k tomuto tématu vyjádřila na 2. vatikánském koncilu roku 1963, kdy pohřeb žehem jako alternativu ke klasickému pohřbívání do země, akceptovala.²⁶

Významné rozdíly mezi náboženskou praxí i vírou mezi sekulární Evropu na jedné straně a mnoha religiózními oblastmi na druhé straně – počítáme sem třeba USA, Jižní Ameriku, indický subkontinent a další oblasti – bývají vykládány rozdílnými formami společenského života. Pohřební rituály úzce souvisí se zavedenými představami o posmrtném životě. Po většinu dějin lidé věřili v nějaký druh posmrtného života. Ve druhé polovině 20. století však v Evropě zaznamenáváme nový posun, během něhož se hlavní pozornost lidí obrátila k pozemskému životu. Průvodním jevem pak je odklon od světonázoru ovlivněného náboženstvím směrem k názoru, v němž náboženství hraje jen okrajovou roli nebo je zcela ignorováno. Tento odklon můžeme pozorovat i ve způsobu, jakým se lidé vypořádávají se smrtí. D. J. Davies na čele těchto změn shledává Velkou Británii a také Austrálii, což pro obyvatele České republiky, zvyklého na občasné zprávy o tom, že patříme mezi „nejateističtější“ národy, může být poněkud překvapivé.²⁷

Jaké jsou současné evropské pohřební rituály? Evropské, především pak protestantské církve, přestaly klást velký důraz na posmrtný život. Stále více příbuzných a přátel zemřelých se podílí na pohřebních rituálech. Četba nebiblických textů nebo básní často v současnosti nahrazuje nebo doplňuje původní četbu Písma. Vyzvedává se osobnost a individualita zemřelého. To je dobře vidět na příkladu, kdy až do konce 20. století ve Velké Británii přistupovali k zesnulému jako

---

²⁴ Srov. NEŠPOROVÁ, O. *Preferenční způsoby pohřbu*. In Český lid, roč. 93, č. 4, 2006. s. 388.

²⁵ Tamtéž. s. 388.

²⁶ Srov. Tamtéž. s. 388.

²⁷ Srov. DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. s. 62.

k jednomu z obecné skupiny božích synů a dcer. Nebyla vyzdvihována individualita konkrétního člověka a ke změně přístupu došlo až v první polovině 20. století. Pohřby se konají v náboženských prostorách a obřady často provázejí duchovní, není však jisté, zda to je z důvodu víry pozůstalých. Je pravděpodobné, že pro emocionálně vypjaté chvíle představují obřady s vnější náboženskou formou dostatečný kulturní rámec a dodávají jim na vážnosti. Díky historické křesťanské tradici v Evropě je normální, že pohřeb řídí duchovní. Je to tak koneckonců z lidského hlediska pohodlnější. Je snazší přijmout automaticky nastavený typ obřadu.²⁸

V této části bych chtěla stručně představit, dle studie G. Maiella rozdíly v zacházení s mrtvými těly na příkladu třech českých krematorií.

V Praze se většina pohřbů uskutečňuje v Malé obřadní síni strašnického krematoria.²⁹ Pohřební obřady se konají ve všední dny od pondělí do pátku, a to ve třicetiminutových intervalech. Délka obřadu trvá standardně 25 minut nebo je možné zarezervovat si dvě půlhodiny, pokud se počítá s delšími proslovy. Rodina může využít služeb řečníka nebo duchovního, který s krematoriem spolupracuje nebo si po domluvě může zařídit vlastního řečníka. Při objednávání pohřbu dostává rodina seznam, který obsahuje 280 skladeb a svůj výběr oznamují obřadníkovi v den pohřbu. Další možností je donést si vlastní CD nebo kazetu s hudbou. Poté obřadník upozorní nejbližší pozůstalé, kde v síni mají zaujmout místo a také připomíná ceremoniální pravidlo, podle něhož je třeba povstat při otevření opony, za kterou se nachází rakev, a v závěru znovu povstat při jejím zatažení. Dále obřadník pozůstalým představí řečníka a ten se rodiny vyptá na hlavní fakta o zesnulém, která začlení do již připraveného projevu. Při samotném obřadu, kdy už jsou všichni na svých místech, se při prvních tónech skladby otevírá opona a objeví se rakev. Řečník pronese projev, který trvá kolem 4 minut nebo 1 minutu pokud pouze děkuje.³⁰ „*Ze 100 zkoumaných případů 28 % pozůstalých zvolilo obřad bez*

---

²⁸ Srov. DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. s. 63 - 65.

²⁹ Správa Pohřebního ústavu hl. m. Prahy zajišťuje pohřby ve Velké obřadní síni krematoria ve Strašnicích nebo v Obřadní síni krematoria v Motole. Kromě toho soukromé agentury pořádají pohřby v kaplích nebo v sálech v dalších pražských čtvrtích.

³⁰ Srov. MAIELLO, G. *Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze – Strašnicích, Zlíně a Plzni*. In *Český lid*, roč. 92, č. 1, 2005. s. 39 – 40.

projevu, 30 % dalo přednost krátkému poděkování; ve 26 % vystoupil řečník krematoria, v 10 % tzv. vlastní řečník.“³¹ Zhruba 2 % pozůstalých si přejí sledovat vlastní akt kremace (přihlížet přesunu rakve do kremačního zařízení), ovšem sledování spálení těla a zpracovávání popela povoleno není.

Také ve Zlíně se pohřební obřady konají od pondělí do pátku. Interval mezi jednotlivými obřady je 45 minut, i tady je možné si zarezervovat dvojnásobný čas. Při objednávce pohřbu příbuzní vyplňují formulář, ve kterém odpovídají na otázky ohledně rodiny, zaměstnání, zájmů a vlastností zesnulého. Dále rodina vybírá 4 skladby, které při pohřbu zazní. Nabídka činí 91 skladeb z toho 30 klasických a 61 lidových, nebo i zde existuje možnost vlastního výběru hudby. Před obřadem stejně jako v Praze se i zde setkávají příbuzní s obřadníkem a domlouvá se průběh pohřbu. Při obřadu je proslov řečníka střídán vybranými skladbami.³² „Ze zkoumaného vzorku 50 obřadů jen ve 2 % případů proběhl obřad bez slovního doprovodu, ve 4 % případů bylo proneseno jen poděkování. V 6 % pouze proslov, v 72 % proslov i poděkování. Mluvené slovo představuje 35 % z celkového času obřadu.“³³ Ve Zlínském krematoriu je charakteristickým znakem většiny pozůstalých to, že si nepřejí přijímat smuteční kondolence v obřadní síni a odcházejí ihned po skončení obřadu. Stejně jako v Praze také zde mají pozůstalí možnost sledovat samotnou kremaci, počet rodin, které této možnosti využívají je kolem 2 %.³⁴

V Plzni se většina pohřbů odehrává v obřadní síni plzeňského ústředního hřbitova. Na zdejších hřbitově se nachází i kaple, kterou mohou využít hlavně ti pozůstalí, kteří si přejí obřad náboženského rázu. Pohřby se zde konají v pondělí, ve středu a v pátek, po domluvě je možné dohodnout i jiný den. Interval mezi obřady je jedna hodina. Objednávka pohřbu je podobná jako v krematoriu v Praze, zde se ale nemusí za služby řečníka platit poplatek. Z hudby je na výběr z 86 skladeb, které jsou rozdělené do čtyř žánrů. Obsah smuteční řeči projednává příslušník

---

³¹ MAIELLO, G. *Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze – Strašnicích, Zlíně a Plzni*. In Český lid, roč. 92, č. 1, 2005. s. 40.

³² Srov. Tamtéž. s. 42.

³³ Tamtéž. s. 42.

³⁴ Srov. Tamtéž. s. 43.

rodiny přímo v obřadní síni s obřadníkem a řečníkem. Obřad probíhá tak, že pozůstalí a přátelé přicházejí hlavním vchodem, mohou položit květiny u stěny, kde se později objeví rakev a při těchto úkonech začíná hrát hudba. Bočním vchodem přichází řečník a nejbližší rodina, přítomní stojí. Po rozevření opony na katafalku přijíždí rakev a řečník začíná s projevem, který trvá sedm minut a poté odchází ze sálu. Obřad končí po dohrání poslední skladby a zavřením opony. Rozdíl oproti již zmíněným krematoriím, můžeme vidět v tom, že pozůstalí nemají možnost sledovat samotný akt kremace. Děje se tak proto, že pracovníci krematoria „spalovači“ si nepřejí, aby je při vykonávání úkolu, sledovali nepovolaní lidé.³⁵

Tato studie vznikla v roce 2004 a autor se snažil postihnout současnou podobu křesťanského obřadu v české společnosti. Ze své vlastní zkušenosti mohu říct, že křesťanský obřad jsem zažila a pokud se o tyto záležitosti starají lidé, kteří vědí co dělají, dá se i tato nelehká životní událost přestát. A když po obřadu slyšíte od pozůstalých ohlasy typu „hezky to řekl“ nebo „byl to krásný obřad“, člověk potom pocit smutku zvládá o něco lépe.

Pro mnoho evropských církví za současné situace odlivu věřících hraje roli i nezanedbatelná finanční stránka věci. Poplatky za pohřby, ať už se jedná o kremaci nebo uložení do země, totiž tvoří podstatnou část jejich příjmů. Spolupráce mezi knězem a rodinou zesnulého pak může mít za výsledek poměrně uspokojivý rituál, ve kterém se skloubí křesťanská tradice s místními a osobními prvky, které však mají jeden a týž cíl, a to vzdát čest osobnosti toho kterého zemřelého.

2.2. Pohřbívání v minulosti

„Základní model pohřebního obřadu se až do 19. století utvářel pod vlivem křesťanských myšlenek a jejich církevní symboliky. Nelze si nevšimnout, že tento model vyrůstal z podloží, které se opíralo o nábožensko – magické rituály, jejichž

---

³⁵ Srov. MAIELLO, G. *Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze – Strašnicích, Zlíně a Plzni*. In *Český lid*, roč. 92, č. 1, 2005. s. 43 – 44.

funkcí bylo překonat strach z nečisté síly dosud nepohřbeného mrtvého i lítost z jeho smrti, ulehčit mu odchod na onen svět a prokázat poslední poctu.“³⁶

Vlastní pohřební rituál začínal obřadním opuštěním domu. Dříve bylo zvykem vystavit otevřenou rakev s nebožtíkem v síni nebo komoře, víko se přitloukalo až před odchodem z domu. Ještě před koncem 16. století bylo běžné nošení otevřených rakví až na hřbitov. Nezakrytá rakev se nosila také při pohřbech svobodných mladých lidí a tomuto úkonu zabránilo až šíření epidemií.³⁷

Celý pohřební rituál provázely obavy z návratu nebožtíka, proto bylo důležité oklamat jeho duši, aby nemohla najít cestu zpět. K tomu sloužila celá řada úkonů, např. oznámení včelám a zvířatům v domě odchod starého a nástup nového hospodáře, přemísťování nábytku, také nesměl být zemřelý vnesen z domu hlavními dveřmi. Tento obyčej však postupem času zanikal.³⁸

Průběh pohřebního obřadu měl základní strukturu, která se lišila jen v drobnostech. Před odchodem na hřbitov se dostavil do domu kněz, který provedl výkrop rakve. Poté se pohřební průvod odebral do kostela a na hřbitov. Uspořádání průvodu mělo jednotnou, ustálenou podobu. Vpředu nesl ministrant kříž jako symbol lásky, vzkříšení a vykoupení, za ním šly děti, ty zde představovaly symbol nevinnosti, naděje, dále muži a hudba. Až pak kráčel kněz se zpěvačkami, nosiči rakve, rodina a příbuzní, ženy a nakonec ostatní účastníci průvodu. Původní smuteční oděv byl bílý, teprve až kolem poloviny 16. stol. do měst pronikl oděv černý a to na základě vlivu církví. Na venkově se černá barva jako projev smutku rozšířila až v 19. století. Bílé oděvní doplňky se hlavně objevovaly při pohřbech svobodných lidí, o kterých se více zmíním v poslední kapitole.³⁹

Symbolický význam mělo nošení hořících svící, což se vyvinulo z magicko-ochranné funkce, která byla umocněna křesťanským významem „božího světla“. Světlo vymezovalo prostor uchráněný před všemi zlými silami, a svíci během 19. století nahradila lucerna. Během průvodu měli jít lidé těsně vedle sebe, nesměli se zastavovat a ohlížet zpět, protože by brzy někdo z nich zemřel. Rakev

---

³⁶ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha : Vyšehrad, 2004. s. 225.

³⁷ Srov. Tamtéž. s. 225.

³⁸ Srov. Tamtéž. s. 227.

³⁹ Srov. Tamtéž. s. 229 – 231.

s nebožtíkem byla nošena na márách, na větší vzdálenosti byla vezena na žebřinovém voze taženém koňmi, jiný tažný dobytek by byl totiž chápán jako neuctivý. Rakev nosili muži, ženy nosily jen zemřelé šestinedělky, svobodní nesli svobodné a ženatí zase nesli ženaté zemřelé.⁴⁰

Doprovod zemřelého na jeho poslední cestě byl jednak projevem úcty k zemřelému, ale i výrazem podpory pozůstalým. „V základu jeho starších forem nacházíme vzor magicko – náboženského strachu z ohrožení živých mrtvými, kteří ještě jsou, ale zároveň již nejsou součástí času a prostoru živých.“⁴¹ Proti tomu existovala jediná obrana a to přesné provedení všech úkonů, nezbytných k uspokojení veškerých potřeb zemřelého. Tyto představy byly postupně převrstvovány křesťanským modelem rituálu, podle něhož měla účast pozůstalých na pohřbu přispět ke spáse zemřelých. K této spáse přispívala církev udílením svátostí umírajícím, výkropem těla v rakvi i hrobu svěcenou vodou a zádušní mší. Účast na pohřbu tvořila v první řadě rodina, dále příbuzní a v neposlední řadě také přátelé. Pohřeb byl a je i nyní příležitostí k setkání všech příbuzných a známých. A dokonce ještě dnes, hlavně na venkově, se neúčast na pohřbu chápe jako velké provinění vůči mrtvému, ale i pozůstalým.⁴²

Během doprovodu zemřelého na hřbitov probíhalo kolektivní rozloučení s nebožtíkem, kdy určená osoba prosila jménem zemřelého pozůstalé o prominutí všech jeho hříchů. Šlo o tzv. odpros, který se zpravidla třikrát opakoval. Jako ukázkou jsem vybrala úryvek odprosu z Hřivného Újezda na Slovácku: „*Nejmilejší vyprovoditelé tohoto mrtvého těla! Poněvadž Bůh tomuto zemřelému spolubratru ústa tak zavázal, že sám za sebe k mluvení dostatečný není, tedy já zde za něho... vás všechny, kteří jste tohoto zemřelého vyprovodili, prosím a žádám, kdyby on za svého živobytí s někým neco měl, anebo nekomu nečím ublížil, buďto slovem, anebo na poli, neb nějakým inším způsobem, abyste mu to odpustili, nebo jak řekl sám Kr. Ježíš: Kdož by neodpustil jednomu z bratří, i sám nemá odpuštěno, protož nevejde i sám do království nebeského.*“⁴³ Po odříkání odprosu se předřikávač

---

⁴⁰ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. s. 232 – 233.

⁴¹ Tamtéž. s. 234.

⁴² Srov. Tamtéž. s. 234.

⁴³ Tamtéž. s. 236.

průvodu zeptal zda-li nebožtíkovi odpouštějí a pokud průvod souhlasil, bylo vše v pořádku.

Aktem posledního rozloučení bylo spuštění rakve do vykropeného hrobu a spouštění bylo doprovázeno procítěným nářkem a pláčem. V představách lidu teprve v tomto okamžiku přestává duše zemřelého vnímat, co se kolem něho děje. Zvykem, který přetrvává dodnes je vhození jedné či tří hrstí hlíny do hrobu. Tento rituál zahajoval kněz se slovy prach jsi a v prach se obrátíš. Hlína házená nejlepšími přáteli neměla nebožtíka tížit, proto někteří tento akt doprovázeli slovy budiž ti zem lehká. Vhozením hlíny pohřební obřad končil. Kněz poděkoval účastníkům a obvykle se v tuto chvíli zvalo na smuteční hostinu.⁴⁴

3. Pohřební rituály předkřesťanských kultur v Evropě

Zdroji, ze kterých čerpáme naše znalosti o pohřebních rituálech našich předkřesťanských předků, jsou především archeologické nálezy. Ty nám však o povaze rituálů, které jistě pohřby provázely, mnoho nevypráví. Na tento problém ve své práci *Hroby předků* naráží i český archeolog Michal Lutovský. Naštěstí pro nás se zachovalo i určité množství písemných pramenů (ovšem různé hodnověrnosti), které nám alespoň částečně umožní do světa pohřebních rituálů nahlédnout. Podívejme se tedy nyní na pohřební rituály Keltů, Germánů a Slovanů prostřednictvím archeologických nálezů a písemných zpráv.

3.1. Keltské pohřební rituály

Vývoj keltské kultury je jistě zajímavý, ale pro potřebu této práce se rovnou zaměřím na pohřební rituály a stručně představím významná období a způsoby pohřbívání.

---

⁴⁴ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. s. 238 – 239.

Keltové pohřbívali do mohyl⁴⁵ ještě ve starší době bronzové a to až do počátku 4. století př. n. l., tělo bylo v poloze natažené. Mohyly v průměru měřily 5 – 20 metrů. Výšku je dnes těžké přesně určit, ale mohla se pohybovat od 0,5 – 2 metrů. Do konce 5. století př. n. l. byly v jižních a západních Čechách mohyly stavěny s věncem, což znamená, že obvod mohyly byl obložen velkými kameny oproti tomu ve středních Čechách, byly mohyly stavěny s kruhovými nebo čtvercovými ohradami, které zpevňovaly násyp mohyl. V tomto období byli pohřbíváni hlavně nejmajetnější lidé, což dokazují bohaté nálezy artefaktů. A za zmínku jistě stojí bohaté nálezy z doby halštatské. „*V tomto prostředí jsou zvláště významné nádherné pohřby se čtyřkolovými vozy, se skvostnými koňskými jhy a bohatými drobnostmi koňských strojů, jejichž počet v některých hrobech dosahuje několika set. Zpravidla jsou v nich pohřbeni muži, často s bronzovým nebo železným mečem v pochvě, s křídlovitým nákončím a s množstvím keramiky, někdy také bohatě pomalované geometrickými vzory.*“⁴⁶ Další způsob pohřbívání byl do plochých žárových hrobů v malých jámách, které se poté označily kamenem a v tomto období se objevuje metoda uložení nespáleného těla do úzké jámy, která byla orientována od severu k jihu. V tomto období tedy přetrvával dvojí způsob pohřebního rituálu a to pohřeb žehem a pohřeb do země.

Ve 4. – 3. století př. n. l. se nejvíce pohřbívalo do úzkých jam, které byly necelý metr hluboké a mrtvý v nich ležel na zádech, pokud se jednalo o vojáka, jeho posmrtná výzbroj obsahovala meč, který ležel po jeho pravé ruce, na meči byl položen opasek, štít byl položen na těle a hrot kopí byl v úrovni hlavy. V tomto období tedy převládaly kosterní hroby a zesnulí byli ukládáni do tzv. plochých kostrových pohřebišť.

V období 2. – 1. století př. n. l. se v keltské kultuře objevuje nový pohřební rituál. Keltové přestali využívat svá pohřebišť a existuje několik hypotéz, proč tomu tak je. Jednou z možných teorií je, že se začaly využívat mohyly z dřívějších dob, nebo zesnulé spálili a popel pohřbili jen asi do 40 – 50 cm hlubokých jam

---

⁴⁵ Mohyla (lat. Tumulus), navršený kuželovitý násyp nad hrobem.

⁴⁶ FILIP, J. *Keltská civilizace a její dědictví*. Praha : Academia, 1995. s. 32.

někdy s drobnou výbavou nebo bez výbavy.⁴⁷ Podstatu jevu dobře vystihl před polovinou 1. stol. př. n. l. Ceasar ve zmínce o učení druidů o reinkarnaci: „...*Chtějí každého přesvědčit o tom, že duše nejsou smrtelné, ale že po smrti přecházejí z jedněch lidí do druhých, a myslí, že právě to povzbuzuje nejvíce k odvaze, když se nedbá strachu před smrtí.*“⁴⁸

Přírodní scenérií posledního odpočinku keltského obyvatelstva se zpravidla stávala nízká návrší, pozvolné svahy a hrany teras. Na našem území se pohřebiště nikdy nerozrůstala do podoby rozsáhlých polí mrtvých, ale zachovávala spíše uzavřenější tvar malých až středně velkých hřbitůvků. Zdá se, že ukládání ostatků ovlivňovaly ustálené zvyklosti. Prvním pohřbeným se dostávalo výsady nejvýše položených míst, postupně jsou pak další hroby umísťovány do nižších partií hřbitova.

„Vžitě pohřební zvyky zahrnovaly základní orientaci, způsob úpravy hrobové jámy a uložení tělesných pozůstatků. Charakteristická je poloha těla na zádech, s hlavou směřující s většími či menšími odchytkami k severu. Těla chránily někdy rakve nebo dřevěné desky, popřípadě jen textilní rubáš nebo obal z plátna. Těla předních bojovníků kryly nadto jejich vlastní válečné či symbolické štíty.“⁴⁹

Zemřelé většinou doprovázela do hrobu jejich nejosobnější výbava, a to i šat, mužům náležela výsada být uložen s více či méně kompletní zbrojí. Doloženy jsou nálezy obsahující zbroj od jednotlivého meče až po celý soubor, který byl složen ze sečné zbraně s opaskem a bodné zbraně se štítem. Větší část mužů však zůstávala po smrti bez vojenských atributů a jednalo se především o ty, jejichž věk nebo trvalé následky utržených ran vyřazovaly z možnosti účastnit se aktivně bojů. Beze zbroje, jen s osobním šperkem nebo úplně bez výbavy, byli pohřbíváni i členové jiných, nevojenských skupin. Oděv mužů byl méně rozmanitý než šat žen. Ten se ale nedá souhrnně charakterizovat, protože ženský kroj představoval na obsazených územích české země četné varianty, z nichž žádnou nelze považovat za typickou. Kromě variabilního počtu spon patřily ke kroji i kruhové šperky, jednotlivé nebo v celých sadách. Nálezy se tak skládají ze šperků určených pro

⁴⁷ Srov. FILIP, J. *Keltská civilizace a její dědictví*. s. 181 – 182.

⁴⁸ DRDA, P., RYBOVÁ, A. *Keltové a Čechy*. Praha : Academia, 1998. s. 111.

⁴⁹ Tamtéž. s. 104 – 106.

paže, zápěstí a také pro kotníky. Mezi vzácnější dochované nálezy můžeme počítat nákrční kruhy jako ozdoby hrdla nebo prsteny pro ruce.⁵⁰

3.2. Pohřební rituály u starých Germánů

„Pohřební ritus Germánů byl v souladu s jejich náboženskými představami a vírou v množství často personifikovaných přírodních sil, které bylo možno ovlivňovat třeba i lidskými oběťmi. Součástí byla i nejasná a nejednoznačně formulovaná víra v posmrtný život, který i nadále umožňoval podílet se na životě pozůstalých.“⁵¹

Obecná rovina vypadala následovně. Pohřeb byl jednoduchý, ale i při této jednoduchosti se dbalo na to, aby mrtvolý významných mužů byly spáleny dřevem určitých stromů. Na hranici se kromě zbraně zesnulého neukládalo nic, co by mělo nějakou vazbu k nebožtíkovi, jsou ale dochovány nálezy dokládající, že s mrtvým byl spálen i jeho kuň. Germáni si nepotrpěli na jakékoliv zdobení hrobů a míst uložení a hrob je tedy schován pouze pod drnem trávy. Projevy smutku a truchlení náleží ženám, muž by své city neměl projevovat a měl by na mrtvého pouze vzpomínat. Samotné konkrétní pohřební rituály se lišily místně, někdy byly mnohem složitější nebo různorodější.⁵²

Ve druhém tisíciletí př. n. l. byl nejobvyklejší žárový ritus a po celých následujících tisíc let až do historické doby zůstal převládajícím způsobem pohřbu. První kostrové pohřby se objevují až v 1. století př. n. l., byly však omezeny na nevelké oblasti v Dánsku, v jižním Švédsku a v dolním Povolí. V severní Germánii jako celku se našla řada bohatě vybavených kostrových pohřbů, často připisovaných vyšší společenské vrstvě, protože tyto hroby ležely zpravidla stranou od běžných žárových hrobů a jejich vybavení vypovídalo o přístupu k luxusnímu zboží z římského světa.

---

⁵⁰ Srov. DRDA, P., RYBOVÁ, A. *Keltové a Čechy*. s. 106.

⁵¹ UNGER, J. *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie : modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných" oborů*. 25, *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. Brno 2006. s. 28.

⁵² Srov. Tamtéž. s. 28.

Velkou většinu pohřbů ve všech germánských územích před stěhováním národů⁵³ tedy tvořily žárové pohřby, často na rozlehlých plochých hřbitovech. Největší z nich obsahují i tisíce hrobů. Většina těchto hrobů byla prostě vybavena jednou či dvěma keramickými nádobami, ostatky germánských žen se nacházely s výbavou, kterou tvořily spony, hřebeny, nůžky nebo přeslen.⁵⁴ U mužských ostatků se nacházely zbraně jako atribut společenského postavení nebo např. i nástroje řemeslnické, které měly za úkol označit činnost zemřelého. V mnoha případech se vyskytovaly obětiny v podobě jídla a pití, jak to dosvědčují nálezy zvířecích kostí. Poměrně malé procento hrobů ve většině krajů obsahuje zbraně nebo náradí. V některých částech severní Germánie bylo zachováváno rozdělení pohřebišť na mužská a ženská, jak o tom svědčí předměty v hrobech. Hroby dětí a nemluvňat jsou na žárových pohřebištech vzácné a je tudíž pravděpodobné, že těla nedospělých byla pohřbívána méně obřadně. Například na pohřebišti v Tišicích na Mělnicku v Čechách patřilo z celkových 104 hrobů jen 9 dětem a žádné z nich nebylo nemluvně. Občas však byl dětský pohřeb doprovázen bohatstvím předmětů, svědčícím o vysokém postavení.⁵⁵

Žárové pohřby měly několik podob. Nejběžnější byl již zmíněný žárový hrob, v němž se spálené pozůstatky umístily do keramické urny nebo do dřevěného či látkového obalu. Další častý typ hrobu obsahuje kromě popela zemřelého i zbytky pohřební hranice a předměty jako byl například nábytek nebo další věci zemřelého, které za života používal. Na pohřebištech se rovněž vyskytují prázdné jámy, které pravděpodobně sloužily rituálním účelům. Z východních území, zejména z Polska, známe pohřebišť, v nichž neexistují jednotlivé hroby. Pozůstatky mrtvých zde byly rozptýleny po zemi a pak překryty hlínou. Před koncem 1. století

---

⁵³ Pojmem stěhování národů se označují rozsáhlé migrace obyvatelstva, které probíhali koncem starověku a počátkem středověku. Stěhováním se obvykle rozumí pohyb germánských a slovanských kmenů, začínající ve 4. a končící v 7. století. Konec germánské etapy stěhování národů znamená na západě současně konec pozdní antiky resp. římského císařství. Příčinou stěhování byly demografické změny, především růst počtu obyvatelstva, způsobený přechodem od pastevectví k zemědělství. Kmeny začaly hledat novou půdu a často ji nacházely na území Římské říše, která se stala častým cílem nájездů barbarských kmenů.

⁵⁴ Přeslen byl prstencovitý předmět navlékaný na spodní část vřetena jako setrvačnick.

⁵⁵ Srov. MALCOLM, T. *Germáni*. Praha : NLN, 1999. s. 77. a UNGER, J. *Pohřební rítus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. s. 32 – 33.

př. n. l. jsou bohatě vybavené hroby velmi vzácné. Teprve tehdy začalo do nejsevernějších částí Evropy proudit luxusní římské zboží.

U východních Germánů a ve Skandinávii byl oblíbenější kostrový pohřební ritus. V mladší době římské se hodně rozšířil po severní a střední Evropě, snad pod vlivem ritu v římských pohraničních provinciích. Nejvýznamnější výjimky představovali anglosaští nájezdníci v Británii, z nichž většina se držela žárového ritu dlouho po svém příchodu na ostrov. Gótové pohřbívali své mrtvé do země ještě před příchodem do říše a tento způsob zachovávali i v Galii, Itálii a Hispánii. Burgundi zřejmě převzali pohřební zvyklosti od obyvatel obsazených provincií a totéž platí i o Francích v době, kdy se začali stěhovat na jih.

Budování nadzemních hrobek nepatřilo ke germánským funebrálním zvykům. Zdá se, že i prosté mohyly nebo jiné konstrukce nad hroby byly ve většině krajů velice vzácné, třebaže východní národy stavěly mohyly a ve Skandinávii se na hrobech někdy objevují kamenná obložení ve tvaru lodí. Setkáváme se zde i s pohřbíváním skutečných lodí a člunů společně s významnými kmenovými vůdci, zejména ve Švédsku v době stěhování národů.

Germánský pohřební ritus je celkově konzervativní. Málokdy dochází k dramatickým změnám. Šlechtici a králové germánských etnik byli pohřbíváni se svými pozemskými poklady dlouho po přijetí křesťanství a dlouho poté, co se slušelo, aby byli ukládáni k poslednímu odpočinku v kostelech. Historik a archeolog Todd Malcolm upozorňuje na poměrně zajímavý rys z období stěhování národů, a tím bylo vykrádání hrobů. „... někteří badatelé se dokonce domnívají, že Germáni možná připouštěli i legální odnímání pohřbených předmětů po určitém, nepřiliš dlouhém čase.“⁵⁶ Jednalo se o důsledek náboženských představ, podle kterých byl hrob pouze přechodným místem odpočinku zemřelého do té doby, než se duše usídlila jinde? Nebo obtížné životní podmínky během období stěhování národů měly za následek, že mrtví milodary „vraceli“ živým? Anebo máme co dělat s obyčejnou lidskou chamtivostí a touhou po majetku?

---

⁵⁶ MALCOLM, T. *Germáni*. s. 79.

3.3. Pohřební rituály u starých Slovanů

O náboženství starých Slovanů před přijetím křesťanství máme jen velmi mlhavou představu. Totéž ještě ve větší míře platí pro názory našich předků na posmrtný život. Jisté zprávy nám zanechali cizinci Byzance, evropského Západu nebo z arabských zemí. Ti však posuzovali kulturu a společnost našich předků z pozice svých vyspělejších náboženských a sociálních systémů a „... mnohdy tak vůbec nepochopili podstatu věci a smysl pro ně natolik „barbarských“ obřadů.“⁵⁷

Na základě útržkovitých zmínek z písemných pramenů raného středověku, etnografických analogií apod. se snad podařilo rekonstruovat některé rituály, které byly před, během či po pohřbu prováděny. Zdá se, že u starých Slovanů byla smrti věnována mnohem větší péče než narození, alespoň co se týkalo rituálů. Smrtí totiž podle nich život nekončil, ale naopak dostával se do jiných dimenzí. Způsob pohřbu a zacházení s mrtvým dokládá, že posmrtný život byl pro tehdejší Slovanů objektivní realitou. „Důležitá byla víra v nesmrtelnou duši, která odchází do jiného světa a kremace tento přechod usnadňovala, nebo přímo umožňovala.“⁵⁸

V následujících odstavcích představím vývoj pohřbívání Slovanů. Období raného středověku, tedy 5. – 6. století významně ovlivnily tvář evropského kontinentu, protože právě v této době se začalo obyvatelstvo germánského a slovanského původu stěhovat. Na různých místech Evropy se v průběhu těchto let začaly nezávisle na sobě objevovat hroby zdůrazněné mohylovým násypem. Z původně jednotných slovanských kmenů, se postupně vydělila různá civilizační seskupení a to na jižní, západní a východní větve Slovanstva. Konkrétně se budu zabývat západní větví Slovanů, protože právě je můžeme považovat za naše předky. Do té doby používané kostrové mohylové pohřbívání vystřídalo v 6. století na našem území zvyk spalovat zemřelé na kremační hranici. „Pohřební obyčej zpočátku velel vkládat spálené pozůstatky do hrncovitých nádob, uren, které byly zakopávány do země.“⁵⁹ Nejstarší slovanské pohřby západních Slovanů pocházejí

⁵⁷ LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků: Sonda do života a smrti dávných Slovanů*. s. 75.

⁵⁸ UNGER, J. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. s. 35.

⁵⁹ LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků: Sonda do života a smrti dávných Slovanů*. s. 22 – 23.

z období 5. – 6. století a jsou stejně jako na východě žárové, do mohyl se pozůstatky neukládají. Popel zemřelého je uložen v obalu nebo v urně, která se poté uložila do země. Ukládání bez urny, pouze v plátěném obalu, bylo asi častějším způsobem, protože urnových pohřbů nebylo nalezeno mnoho a pokud nebyl k popelu zesnulého přidán nějaký předmět, je v dnešní době těžké zajistit nové nálezy, protože tento způsob pohřbu podléhá rychlé zkáze (nehledě na to, že v době středověku a mnohem pozdější bylo určitě mnoho těchto pohřbů zničeno orbou půdy).

Slovanské hroby byly většinou malé a prosté, pohřební zvyky však prosté nebývaly. Během doby, než byl mrtvý uložen do hrobu, pravděpodobně někteří příbuzní bděli v noci u mrtvého těla. Alespoň by tomu dosvědčovaly jihoslovanské staré pohádky a pověsti. Již v nejstarších zprávách o Slovanech ze 6. století se dozvídáme, že vdova někdy volila smrt a následovala do hrobu svého manžela. Během pohřbu a po něm se zpívaly rituální písně, tančily rituální tance, jedlo se a pilo a snad se dokonce pořádaly zvláštní hry nebo sportovní zápolení. V českém prostředí se o tom zmiňuje třeba Kosmas nebo v 16. století Václav Hájek z Libočan. Dnes je ovšem těžké zhodnotit, co si přimyslel a na čem se může zakládat pravda. *„A když tělo bylo k hrobu neseno, v larvy, jimž říkají škrabošky, připravíce se, tancovali a divně vzhůru skákali. A když se od hrobu navracovali, kamení neb dříví i trávu neb listí na zemi sbíraje, nazpátek přes hlavu metali a neohlédali se.“*⁶⁰ Masky popisované kronikáři měly patrně za úkol zastrašit zlé duchy a demony, kteří při pohřbu ohrožovali pozůstalé. Pohřební slavnosti se časem měnily, sloužily jednak pozůstalým a také i pro zábavu. Něco z bujného veselí, které je z dob Slovanů popisováno už arabskými autory, přetrvalo až do dnešní doby, kdy je pohřeb zakončován oslavou. Na druhé straně ženy plakaly, trhaly si šaty, drásaly si obličej a podobně. Svědčily by o tom například zprávy od arabských cestovatelů Ibn Fidlána nebo Ibn Rosteha. *„Když někdo z nich (tj. ze Slovanů) zemře, spálí ho v ohni. Pak si jejich ženy, jestliže jim někdo zemře, řežou ruce a tvář nožem. Druhý den po spálení nebožtíka se k němu (tj. na místo kremace) vrátí, seberou z onoho místa popel, vloží jej do urny a tu umístí na pahorku.*

---

⁶⁰ LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků: Sonda do života a smrti dávných Slovanů*. s. 97.

*Když uběhne rok od smrti, vezmou dvacet džbánů medu a vydají se s nimi na ten pahorek. Shromáždí se tam rodina zemřelého; jedí tam a pijí a potom se vzdálí.*⁶¹

Vzhledem k nálezům rozbitých nádob a dalších předmětů na mohylách bývaly předměty patřící mrtvému asi úmyslně rozbíjeny. Slavné byly zejména hostiny na počest zesnulého z významné rodiny nebo s významným postavením a zásluhami. Konaly se dokonce bez ohledu na válečné nebezpečí.

Mrtvému či bohům byla přinášena zvířecí oběť, ale i chleba, víno, dřevěné podoby zvířat či dokonce ženské vlasy. Pokud společenství dospělo k závěru, že mrtvý by jim mohl být nebezpečný, docházelo k tzv. protivampyrickým opatřením. Většina vampyrických pověstí je zaznamenána až z dob středověku a novověku, ale doklady o strachu z nemrtvých nalézáme i v raně středověkých slovan-
ských pohřebištích. Víra v upíry tedy vznikla až po přechodu k ukládání nespálených těl a právě na kostrových pohřebištích z této doby se setkáváme s prvními upíry, nebo lépe řečeno s prvními zásahy na tělech mrtvých, které měly zabránit mrtvým vracet se zpět a škodit. Některá opatření už proběhla během pohřbu samotného. Mrtvý byl z domu vnesen nohama napřed (aby se nemohl vrátit) nebo nebyl vnesen dveřmi, ale byl vybourán speciální otvor, kudy nebožtík opustil dům. Strach z nemrtvých musel být veliký, neboť zastínil i pietu a úctu, kterou Slované svým zesnulým prokazovali.⁶² Více se problematice protivampyrických opatření budu věnovat v poslední kapitole.

4. Pohřební rituály mimoevropských kultur

S velkou rozmanitostí pohřebních rituálů jsme se setkali už v rámci Evropy. Křesťanství sehrálo v oblasti pohřebních rituálů roli jistého sjednocujícího faktoru, ale i po jeho rozšíření sledujeme regionální a etnickou různost. Z předkřesťanské Evropy jsem zmínila pouze pohřební rituály u Keltů, Germánů

---

⁶¹ LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků: Sonda do života a smrti dávných Slovanů*. s. 98.

⁶² Srov. Tamtéž. s. 139 – 143.

a Slovanů, i když etnik obývajících Evropu bylo pochopitelně mnohem více. Tato slova o různosti rituálů platí samozřejmě i v případě mimoevropských kultur, a to ještě v mnohem větším měřítku. Souhrnnou práci, která by se celkově zabývala pohřebními rituály mimoevropských kultur, asi nenajdeme. Musíme se proto spojit se studiem prací, které se zabývají jednotlivými oblastmi, kulturami nebo náboženstvími.

4.1. Pohřební rituály domorodců v Tichomoří

V případě rozsáhlé oblasti Tichomoří se musíme při studiu pohřebních rituálů opírat o zprávy cestovatelů evropského původu. Ostatně vzhledem k podnebí, které zde panuje, se na archeologické prameny ani příliš spoléhat nemůžeme. Zajímavým a zároveň znepokojivým rysem pohřebních rituálů v této části světa je jejich spjitost s kanibalismem, zejména v případě Papuánců, Melanésanů a novozélandských Maorů. Tato otázka by si však možná vyžadovala speciální zpracování. Ke studiu zde lze doporučit rozsáhlou cestopisnou literaturu a jistě i souhrnné dílo *Kanibalové a jejich oběti* od britského autora Garryho Hogg.

Na Nových Hebridách žije kmen etnografy obvykle nazývaný Velcí Nambové. Tento kmen má bohatou kanibalskou a válečnickou minulost. A jak je to na hornatých, členitých a tropickým pralesem porostlých tichomořských ostrovech obvyklé, zvyky a kultura Velkých Nambů se nám z našeho postindustriálního evropského pohledu jeví jako značně bizarní. Týká se to pochopitelně i jejich pohřebních zvyklostí.

Dánský cestovatel a fotograf Arne Falk Ronne, který působil v polovině 20. století a zanechal nám svědectví z této oblasti, v jeho době neprobádané a vzdálené moderním vymoženostem. Popisuje své postřehy z návštěvy jednoho sídliště Velkých Nambů. „*Musím popravdě říci, že nahlédnutí do chatrče Velkého Namby byl pro mě šok, když posvítím baterkou po podlaze, spatřím vyvýšeniny. Zde leží nedávno zemřelí členové rodiny. Nynější majitel chaty spí přímo na těle svého*

otce.“⁶³ Lebky zemřelých visely v bambusových schránkách na zdi přímo proti vchodu. Přibližně rok po smrti a pohřbu bylo vždy tělo mrtvého vyhrabáno ze země na podlaze chaty, hlava byla rituálně oddělena od těla, lebka omyta v kokosovém mléce a umístěna na zeď. Při této příležitosti si připomeňme slova Arnolda van Gennepa: „*U většiny divošských národů jsou mrtvá těla v hrobech, kam byla zprvu dána, pouze jaksi uskladněna. Po určité době se jim uspořádá nový pohřeb a zbytek závazků vůči nim se splní novými pohřebními povinnostmi.*“⁶⁴

„*V domě tohoto Namby to příliš nevoní ... před několika týdny zemřel jeho strýc a je pochován blíže vchodu. Je to cítit ....*“⁶⁵

Na tomto místě si dovoluji malou úvahu. Křesťanští misionáři byli a jsou často kritizováni za to, že šířením svého náboženství v dosud „pohanských“ oblastech berou domorodcům jejich kulturní identitu a podílejí se tak na procesu jejich civilizačního vykořenění. Zkuste si však představit, že jste misionářem a snažíte se přesvědčit například Velké Namby, aby změnili způsoby pohřbívání. Já se domnívám, že misionáři nebyli vedeni pouze pocitem kulturní nadřazenosti, ale i upřímnou snahou o civilizační povznesení domorodých etnik třeba i jen po stránce zdravotnické.

4.2. Pohřební ritus v islámské kultuře

Konec života přivozuje podle islámu Alláh, aby člověka vzal z tohoto světa. Jako poslední slova by se měl umírající člověk snažit odříkávat verše z koránu, což se však nemusí pokaždé podařit.

V muslimském světě nebylo a není k pochování zesnulého potřeba téměř nic. Rovněž při pohřbu není vyžadována přítomnost žádné církevní autority. Celou proceduru pohřebního rituálu provádějí pouze tři lidé. Jeden z nich tělo omývá. Dále je přítomen jeden zástupce příbuzenstva pozůstalých a jeden zástupce du-

---

⁶³ FALK-RONNE, A. *Dobrodružství u kanibalů*. Praha : Orbis, 1973. s. 109.

⁶⁴ GENNEP, A. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. s. 138.

⁶⁵ FALK-RONNE, A. *Dobrodružství u kanibalů*. s. 110.

chovenstva, nebo jinými slovy takový člověk, který zná příslušné rituální zpěvy a modlitby za zemřelé.

Pohřební rituály islámu jsou velmi prosté. Tělo je umístěno obličejem k Mekce, dále je pečlivě omyto, osušeno a zabaleno do rubáše v podobě bílé bavlněné látky. Islámské náboženství zakazuje provádění jakékoli konzervace těla, kremaci a dokonce i používání rakví. Ve chvíli ukládání těla do země je pronášena modlitba za zesnulého, kterou však nutně nemusí přednášet duchovní osoba.

*„Vy Arabové musíte být hloupá čeládka. Vezmete svého nejmilovanějšího a nejuctívanějšího muže a zahrabete ho do země, aby jej sežrali plazi a červi. My jej naopak spálíme v mžiku, takže okamžitě, bez jakéhokoliv odkladu, vstoupí do ráje.“*⁶⁶ Těmito slovy jeden z Normanů, který se účastnil již výše zmiňovaného pohřbu na březích Volhy na počátku 10. století, popisoval Ahmadu ibn Fadlánovi výhody kremace před muslimskou formou pohřbu. Od arabských básníků se nám také dochovaly zprávy ohledně pochovávání mrtvých. Po rozšíření zprávy o smrti, příbuzní nasypali na hlavu zesnulého prach a naříkavě volali jeho jméno s přáním „Nebud' daleko!“. Při pohřbu se spalovali vonná dřeva a všeobecným zvykem bylo pohřbení poté, co příbuzní tělo omyli vodou s příměsí listů břechťanu, kafru či soli. Do pohřebního šatu sypali vonné byliny a koření a navrch zesnulého oblékli do šatů, které nosil za života.⁶⁷ Dříve se často pohřbívalo v domech nebo v jejich blízkosti. V Mekce se pohřbívalo do země a v Medíně pozůstalí hloubili skalní hroby. U starých Arabů se také setkáváme se zvykem dávat mrtvému do hrobu různé předměty např. zbraně nebo k hrobu zesnulého přivazovali jezdecké zvíře, aby mrtvý nemusel jít na onen svět pěšky. Zvířeti se přeřezávaly šlachy, aby nemohlo utéct. Doba smutku trvala sedm dní a tuto povinnost musely plnit ženské příbuzné mrtvého od rána do večera. Z předislámského uctívání mrtvých vznikl nový druh poesie, a to smuteční písně, které zpívaly převážně ženy. Ženy v této době nesměly nosit pestré šaty, líčit se ani se jinak zdobit na znamení smutku. Islám tuto dobu smutku stanovil na čtyři měsíce a deset dní.⁶⁸

⁶⁶ CRICHTON, M. *Pojídači mrtvých*. Praha : Baronet, 1994. s. 46.

⁶⁷ Srov. WERNER, H. *Islámská kniha mrtvých: Představy islámu o onom světě*. Praha : Pragma, 2002. s. 15.

⁶⁸ Srov. Tamtéž. s. 16.

„Nejen způsob pohřbívání – důležitým prvkem přípravy pohřbu bylo, že muslimské ženy ucpaly mrtvému všechny tělesné otvory -, ale i postoj ke smrti se v islámu ve srovnání s kultem mrtvých starých Arabů výrazně změnil.“⁶⁹ Jestliže zemře člen rodiny, recituje se 36. súra, která má truchlící lidi informovat o skutečné podstatě člověka a má tak pozůstalé utěšit a mrtvému, který všechno slyší, má pomoci, aby si uvědomil, že zemřel.

Protože do země není tělo ukládáno v rakvi, je tedy hrob obvykle i užší a kratší než na Západě a je i velmi jednoduchý. V praxi je pak hrob patrný většinou jen velmi jednoduchým náhrobkem v podobě kamene nebo kamenných desek nízko vyčnívajících nad povrch země. V suchých až polopouštních oblastech pak zahraniční návštěvník vlastně ani nepozná, že se nachází na hřbitově a snadno a nevědomky se tak může dopustit faux pas.

Všeobecně lze říci, že islámského pohřbu se účastní pouze muži. Ženy a děti se pohřebního rituálu ukládání těla zesnulého do země obvykle neúčastní. Během následujících tří dnů po pohřbu dostává rodina pozůstalých kondolence a jsou opět pronášeny modlitby za spásu duše zesnulého.

Co se týče úpravy těl zesnulých, je potřeba učinit poznámku, že omývání jsou všichni zemřelí kromě tzv. šuhádů čili mučedníků, kteří zemřou v boji za Alláha. Tito mučedníci jsou obvykle pohřbeni tak, jak zemřou, protože podle islámu se odeberou přímo do nebe, kde se pak o mytí jejich těla starají sami andělé. Během islámského pohřebního rituálu hraje zvláštní a významnou roli omývání těla zemřelého. Je velmi přesně stanoveno, kdo a koho může omývat. Ženu může omývat pouze jiná žena a pokud ji omývá nějaký muž, pak jedině její manžel. Toto pravidlo platí i obráceně, tedy že muž může být omýván pouze muži, z žen pak pouze svojí manželkou.

Omývání pak probíhá následujícím způsobem, u mužů je látkou zakryta část těla od pupku ke kolenům a u žen pochopitelně od ramen ke kolenům. Tato látka se při omývání nesmí odstranit, tělo se omývá tak, že omývajíc svou ruku vsune pod plátno. Jeho ruka je navíc omotána látkou, aby nedošlo k přímému kontaktu těla zemřelého a živého. Nejdříve je omyta pravá strana těla od hlavy dolů, poté

---

⁶⁹ WERNER, H. *Islámská kniha mrtvých: Představy islámu o onom světě*. s. 16.

levá od hlavy dolů, podobně i záda. Poznamenejme jen, že, stejně probíhá umývání i v případě Židů. Tělo je omýváno celkem třikrát, poprvé čistou vlažnou vodou. Voda je vlažná proto, že muslimové mají úctu k mrtvým, a jak horká, tak studená voda by zemřelé mohla „překvapit“. Podruhé je tělo omyto vodou s cedrovým olejem, naposled pak vodou s parfémem.

Po skončení procedury omývání je celé tělo zabaleno do rubáše z bílé látky, která jak u hlavy, tak u nohou přesahuje tělo přibližně o třicet centimetrů. Z tohoto rubáše se ještě před zabalením utrhne sedm pruhů látky, které jsou uvázány kolem nebožtíkova těla- nad kotníky, nad koleny, kolem boků, kolem pasu, pod rameny, na krku a nad hlavou.⁷⁰

V tomto stavu je tělo připraveno k pohřbu. Ten se má uskutečnit pokud možno v den smrti nebo nejpozději následující den. Muslimové, jak jsem už poznamenala, své mrtvé nepohřbívají v rakvi. Z místa omývání je tělo nesené přímo na hřbitov, a to bez zastávky v mešitě. Tělo je pohřbíváno v hloubce odpovídající výšce pohřbívaného. Dno hrobu přitom není rovné, naopak má uprostřed jakýsi schod. Ten je tam z toho důvodu, aby pohřbený neležel rovně na zádech, ale aby byl mírně nakloněn na pravý bok. Má to svou „praktickou“ příčinu, mrtvý pak bude v den zmrtvýchvstání schopen vstát. Navíc leží nohama směrem k Mekce, aby věděl, kam má v onen den zmrtvýchvstání odejít.⁷¹

Takto je teprve muslim správně pohřben. Na hrobě však nejsou vztyčovány náhrobky ani pamětní desky. Jediné, co upomíná na zemřelého, jsou u muže dvě desky, vztyčené v úrovni hlavy a nohou, u ženy pouze jedna uprostřed, aby byla aspoň nějaká evidence o existenci hrobu. Na náhrobních kamenech a deskách přitom chybí jakékoliv záznamy. Muslimové tak činí (nebo spíše nečiní) z toho důvodu, že se obecně předpokládá, že informace o identitě zemřelého bude předávána těmi, kteří budou chodit hrob navštěvovat.

Je rovněž zajímavé, že muslimové neznají fenomén smuteční hostiny. Přitom smuteční hostina hraje nebo hrála významnou roli v pohřebních rituálech většiny etnik a kultur. Pozůstalí po dobu několika dnů po ukončení pohřbu zůstávají do-

---

⁷⁰ Srov. DENNY, F., M. *Islám a muslimská obec*. Praha : Prostor, 1998. s. 145 – 146.

⁷¹ Srov. Tamtéž. s. 145.

ma, kde se o ně stará vzdálenější rodina. Po tuto dobu přijímají smuteční návštěvy.

Na závěr bych si dovolila ještě jednu poznámku. Pokud je jakýkoli z výše uvedených aspektů pohřebních rituálů v rozporu se zákony země, ve které muslimové žijí, ze strany muslimů není problém ze svých zvyků ustoupit nebo se přizpůsobit. Například v České republice není dovoleno pohřbívat mrtvé pouze v rubáši. Tato skutečnost má svůj praktický význam v tom případě, kdy muslimové tvoří menšinu v určité zemi, což je aktuální už téměř ve všech zemích Evropské unie.

4.3. Pohřební ritus v Číně

*„Pohřební rity a rituály se na území Číny začaly intenzivně rozvíjet od mladší doby kamenné, kdy zde existovalo několik neolitických kultur. Nejvíce informací o pohřebním ritu máme z prostředí dobře archeologicky prozkoumané jangšaoské kultury (v 7./6. až 3. tisíciletí př. n. l., podél středního toku a horního toku Žluté řeky).“*⁷² Na největším pohřebišti této zdokumentované kultury se objevilo pohřebišť, na kterém bylo nalezeno více než dvě stě padesát hrobů a z toho osmdesát jedna obsahovalo ostatky dětí, které byly uloženy v keramických urnách. Popelnice byly amforovitých tvarů s tenkými stěnami a bohatě malované antropomorfními a geometrickými motivy. Způsoby pohřbu mohly být různé a po některých se nemusely dochovat žádné stopy, protože dokonce až do 19. století se v Číně dochoval zvyk, při kterém byl mrtvý pochován na místě skonu ve volné krajině nebo byl jen přenesen z obydlí někam do přírody a překryt trávou a větvemi.⁷³

Život průměrného Číňana byl a stále je od narození až do smrti provázen nejruznějšími náboženskými obřady a rituály. Mezi nejdůležitější patří rituály spojené s narozením, svatbou a úmrtím člověka, dále oslavy svátků ročního cyklu. Víra v nadpřirozeno je i v moderní Číně nedílnou součástí čínského myšlení.

---

⁷² KOLMAŠ, J. MALINA, J. *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: Modulové učební texty pro studenty antropologie a „ příbuzných“ oborů. 21, Čína z antropologické perspektivy.* Brno 2005. s. 286.

⁷³ Srov. Tamtéž. s. 286.

Profesor Daniel L. Overmyer v díle *Náboženství Číny: Svět jako živý organismus* podává vlastní definici rituálů: „Rituál je náboženské chování, které umožňuje lidským bytostem spojení s božskými silami.“⁷⁴ A dodává, že „Základním tématem čínských rituálů je reciprocita: vzájemná prospěšnost a výměna darů mezi bohy a věřícími. Je to transakce, z níž mají obě strany zisk.“⁷⁵ Podívejme se nyní, jak se tato zásada uplatňuje v případě čínských pohřebních rituálů.

Z období legendárních starověkých dynastií Sia a Šang nám archeologické nálezy dokládají již zcela ritualizované náboženské obřady, jimiž panovníci prokazovali úctu svým předkům. V podzemních královských pohřebních komorách byly nalezeny četné vzácné předměty a pozůstatky zvířecích i lidských obětí. Vidíme tedy, že lidské oběti byli používány i během pohřebních rituálů v čínské kultuře.

Čínské pohřební rituály i v případě prostých příslušníků tohoto etnika byly poměrně složité a jejich příprava si vyžádala několik dnů práce. Smrt rodinného příslušníka znamenala uspořádání dokonale vypracovaného a dlouhého obřadu. Hlava rodiny většinou truchlila celé tři roky a pozůstalí se po tu dobu oblékali do předepsaných oděvů. Oděvy měnili podle toho, jaká doba od úmrtí uplynula.⁷⁶ Autorská a manželská dvojice Hooblerových věnující se převážně historii, uvádí poměrně zajímavý detail, jak se má podle konfuciánských pravidel zachovat ten, koho zpráva o smrti rodičů zastihne mimo domov. Pozůstalý má zaplakat a vydat se okamžitě na cestu domů. Naříkat má i během cesty a také tehdy, když překračuje hranice prefektury nebo okresu.⁷⁷

Overmyer pak vyzvedává klíčový moment rituálů, jímž podle něj byla snaha připravit zemřelému klidný posmrtný život. Číňané totiž věřili, že duše předků mohou se živými spolupracovat a pomáhat rodině pozůstalých. Toto je podstata onoho kultu předků, který v minulosti tolik udivoval zahraniční návštěvníky Číny.

Po úmrtí bylo povinností pozůstalých vložit zesnulému do úst rýži. Pak bylo tělo umyto, oblečeno a uloženo do rakve. Samotný pohřební obřad začínal umís-

---

⁷⁴ OVERMYER, L. D. *Náboženství Číny: Svět jako živý organismus*. Praha : Prostor, 1998. s. 93.

⁷⁵ Tamtéž. s. 93.

⁷⁶ HOOBLER, T., HOOBLER, D. *Konfucianismus*. Praha : NLN, 1997. s. 98.

⁷⁷ Srov. Tamtéž. s. 98.

těním otevřené rakve do hlavní místnosti v domě a nabídnutím jídla duši mrtvého. Pokrmy a nápoje pro duši zesnulého byly přinášeny každý den. Společně sdílené jídlo, jak uvádí Overmyer, je v Číně nejběžnějším způsobem, jak vytvořit reciproční vztah „*Když hosté jedí, vědí, že dluží hostiteli přátelskou službu.*“⁷⁸ Je přitom lhostejné, zda jsou tito hosté z tohoto nebo jiného světa. Většinu rituálů proto provází jídlo. Pohřební rituál pak pokračoval modlitbou k bohům, která měla zajistit bezpečný průchod duše zesnulého do podsvětí. Vedle rakve byly pro duši zemřelého položeny šaty a sedátko. Šaty představovaly schránku pro duši zemřelého, pokud se tělo nacházelo v domě. Před domem vztyčili pozůstalí praporek, aby oznámili smutnou událost sousedům. Truchlící pak přinášeli různé milodary.

Následovalo vystrojení pohřebního průvodu s nosítky a orchestrem. Truchlící pozůstalí přitom byli oblečeni do rituálních oděvů z pytloviny. Manželé Hooblerovi uvádějí, že tělo bylo pohřbeno až po třech měsících, což se mi zdá poněkud nepravděpodobné a v jiné literatuře jsem podobnou zmínku nenašla. Je možné, že jejich poznámka se vztahuje pouze na pohřby příslušníků vyšších společenských vrstev.

Místo pro vykopání hrobu se určovalo pomocí feng – šuej, což je specifický čínský druh geomantie, který předpokládá, že svět je živý organismus. Feng – šuej tedy představuje umění umístit hroby a domy tak, aby měly prospěch z „kosmických sil“ nebe a krajiny. „*Odborníci, tzv. geomanté, na požádání stanovili pomocí speciálního kompasu nejvhodnější místo, aby se odstranil vliv nepříznivých a zajistilo působení příznivých sil.*“⁷⁹ Po vykopání hrobu byl vykonán obřad, který následovala další slavnostní hostina. Pokrmy a šaty byly pohřbeny s mrtvým. Na hřbitově se během pohřbu konaly i obřady na počest boha země. Přitom měla být duše předka umístěna do pamětní desky. Stalo se tak formou připsání jména zesnulého na zmíněnou pamětní desku. Po uložení rakve do hrobu se rodina pozůstalých vrátila i s pamětní deskou domů a umístila ji na rodinný oltář. Pamětní

---

⁷⁸ OVERMYER, L. D. *Náboženství Číny: Svět jako živý organismus*. s. 93.

⁷⁹ BÖTTGER, W. *Kultura ve staré Číně*. Praha : Panorama, 1984. s. 168.

deska byla přivítána opět další hostinou, jejíž část byla přinesena z předešlé hostiny.

„*Během tříletého období smutku byly vykonány tři další obřady – dva za příznivý osud a jeden za mír.*“⁸⁰ Co se týče pamětních desek, tak ty byly vyměňovány v případě, že zemřela hlava rodiny. Předchozí generace předků byly postaveny za něj. Číňané aktivně uctívali pouze pět generací předků. Proto pamětní deska prapradědečka nově zemřelého byla odstraněna.

Jako specifikum čínských pohřebních rituálů bych vyzvedla moment, že skutečnost smrti byla sice pozůstalými akceptována, „... *ale při pohřebních obřadech byl skutečný důraz kladen na pokračování života rodiny – prostřednictvím takových praktik, jako bylo házení fazolí a hřebíků na víko rakve, což symbolizovalo touhu po mnoha synech.*“⁸¹ Ohledně čínských rituálů je dobré si uvědomit jednu věc. Veškeré obřady a oslavy, které dnes považujeme za ryze soukromou záležitost, byly původně podřízeny prospěchu skupiny či komunity. Můžeme v tom snad shledávat vliv populačního tlaku na omezené přírodní zdroje? Tento tlak byl v Číně pravděpodobně během celé její historie největší na celém světě. I dnes má tato země zdaleka nejvyšší specifickou hustotu zalidnění.

Na závěr je důležité poznamenat, že povinnost pozůstalých potomků vůči jejich rodičům nekončila jejich smrtí. Alespoň jednou během dne musel někdo z rodiny navštívit obřadní síň, kde byly umístěny jejich pamětní desky. Hlavou rodiny se stával vždy nejstarší syn a ten se pravidelně modlil ke svému otci a dalším příbuzným. Pokud se stalo, že musel odcestovat na delší dobu, bylo jeho povinností se předkům omluvit a vysvětlit důvody své nepřítomnosti.⁸²

4.4. Pohřební rituály v hinduistické kultuře

Smrt bývá v Indii často přirovnávána k nočnímu spánku. Když se ráno probudíme, jsme týmiž osobami, které večer uléhaly ke spánku, i když jsme v noci ne-

---

⁸⁰ HOOBLER, T., HOOBLER, D. *Konfucianismus*. s. 98.

⁸¹ OVERMYER, L. D. *Náboženství Číny: Svět jako živý organismus*. s. 84.

⁸² Srov. HOOBLER, T., HOOBLER, D. *Konfucianismus*. s. 99.

byli při vědomí. Hinduisté věří, že stejným způsobem se nemění ani naše duše neboli átman během procesu převtělování. Umírá jen dočasná tělesná schránka a její elementy se při kremaci navracejí tam, odkud vzešly. Například dech se vrací větru nebo oko slunci. Je zajímavé, že hinduistická pohřební liturgie nezdůrazňuje minulé počiny zemřelého, nýbrž se obrací přímo k duši slovy: „*Odejdi, odejdi po prastarých stezkách našich předků.*“⁸³ Duše je v hinduistickém prostředí považována za nezničitelnou.

Základní myšlenkou hinduismu je samsára neboli koloběh znovuzrozdování a umírání ovlivněný chováním a činy každého jednotlivce během jeho života. Tato kvalita jeho skutků určí jeho dočasný pobyt v záhrobním životě a pak druh nebo úroveň následného znovuzrození. Eschatologické představy jsou v hinduismu dopodrobna propracovány. Tělo však pro hinduisty představuje pouze přechodnou schránku duše. Od této představy je pak odvozen i způsob pohřbívání zemřelých. Tím je pochopitelně kremace, která je spojená s celou řadou pohřebních rituálů. Ty začínají rituály prováděnými u smrtelného lože, pokračují rituály, které se konají během samotného aktu kremace a končí, lze – li to tak říci, celoživotními obřady a uctíváním spojeným s kultem předků.

Tradičním hinduistickým způsobem pohřbu tedy je zpopelnění zesnulého na pohřební hranici. Na oheň je přitom pohlíženo jako na prostředek, který duši přenesení do nového těla. Za obzvláště vhodné místo pro odchod z tohoto světa hinduisté považují Váránasí. Mnozí z nich proto do tohoto svatého města směřují v očekávání, že tam zemřou a že popel z jejich těl pak bude vsypán do Gangy. Cestopisná literatura současnosti je plná charakteristických zpráv o tom, jak se chudá indická rodina vydala ze všech svých finančních prostředků nebo se dokonce i na dlouhou dobu zadlužila jen proto, aby svému zesnulému mohla vystrojit důstojný tradiční pohřeb na březích Gangy.

„Podle hinduistické víry začíná příprava na kremaci hned po smrti, což je nutné pro spásu duše zemřelého. Kremace se nekoná po západu slunce. Když tedy člověk zemře večer nebo v noci, zapálí se u zemřelého lampička a vonné tyčín-

---

⁸³ WATERSTONE, R. *Duchovní svět Indie*. s. 126.

ky. ⁸⁴ Pozůstalí u mrtvého probdívají noc v modlitbách a odříkávají posvátných textů. Po obvyklých očišťujících obřadech omyjí mrtvé tělo, a na čele udělají posvátné znamení. Tělo zesnulého obléknou do oděvu, jehož barva odpovídá věku, pohlaví a postavení zemřelého. Tělo indické ženy je oblečeno do každodenních šatů. Zesnulého pak naloží na nosítka, která čtyři nosiči nesou v čele pohřebního průvodu, kde jdou všichni bosí a s odkrytými hlavami. Průvod směřuje od domu zemřelého k místu kremace a je přerušován čtyřmi zastaveními, kde pozůstalí synové a příbuzní odříkávají posvátné verše. Kremační místo se obvykle nalézá na břehu rybníka či řeky. Voda má význam pro dosažení spásy duše zemřelého. O absolutním významu posvátné Gangy jsem se už zmínila. Pohřební hranice je tvořena z 300 až 400 kilogramů dřeva, jehož druh závisí na majetnosti rodiny. Hranice je ozdobena věnci květů a je na ni vhozena mince symbolizující koupí místa na spálení. Ještě před samotným obřadem kremace nejbližší příbuzný vloží do očí, nosu, uší a úst zesnulého rozpuštěné máslo, na tělo položí usušený kravský trus a neloupanou rýži, zapaluje hranici a přilévá do ní rozpuštěné máslo. ⁸⁵

Během samotného aktu kremace sedí příbuzní na zemi tvářmi k východu, rozmělnují posvátnou travinu, kterou vyhazují do vzduchu a po dobu trvání rituálu táhle a hlasitě opakují příslušné védské verše. „*Uprostřed spalování prorazí nejstarší syn lebku zesnulého holí, což symbolizuje odchod osvobozené duše z těla.*“ ⁸⁶ Smuteční shromáždění se po rituální očištění v řece či rybníku rozejde a v následujících několika dnech se schází v domě zemřelého. Zhruba po týdnu pozůstalí seberou popel a kosti, ty omyjí v mléce, obojí vloží do urny a tu vhodí do řeky. Někdy je popel s kostmi zemřelého sypán do řeky přímo.

V této souvislosti se musím zmínit o tzv. satí, což je rituální sebevražda, kterou spáchá vdova sebeupálením na pohřební hranici svého zesnulého manžela. Tímto učiní satí a sama se také satí stává. „*Slovo satí má stejný kořen jako sanskrtské satja (pravda, správnost) a míní se jím žena, která zvolila správnou a ctnostnou cestu.*“ ⁸⁷ „*I po manželově smrti zůstávala vdova příslušnicí jeho rodiny a nesmě-*

---

⁸⁴ LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků: Sonda do života a smrti dávných Slovanů*. s. 90.

⁸⁵ Srov. Tamtéž. s. 91.

⁸⁶ Tamtéž. s. 91.

⁸⁷ WATERSTONE, R. *Duchovní svět Indie*. s. 127.

la se vrátit do rodičovského domu, kde by ji ostatně ani nepřijali. Všechn čas, který ji zbýval, měla věnovat vzpomínkám na zesnulého chotě a modlitbám za jeho blaho v příštích zrozeních. Hlídána a opovrhována manželovými příbuznými, přehlížena služebnictvem, vedla ovdovělá žena v ortodoxních hinduistických rodinách skutečně netušený život. Je možné, že s takovou perspektivou volila nejedna z těchto žen dobrovolně odchod ze života jako řádná žena – satí.“⁸⁸ Zbytek života měla vdova strávit ve smutku a odříkání, měla jíst jen jednou denně prosté jídlo, měla se vzdát svých šperků, líčidel a ve středověku ještě vdovy označovalo povinné oholení hlavy. V hinduistické mytologii je zosobněním takové dokonalosti Šivova první choť Satí, která se vrhla do obětních plamenů a stala se tak příkladem vhodným následování. Než britská koloniální správa upalování vdov postavila v roce 1829 mimo zákon, bylo v Indii poměrně rozšířeným zvykem. K ojedinělým případům satí dochází v Indii dodnes.⁸⁹

5. Zvláštní způsoby zacházení s mrtvými těly

V této kapitole se budu věnovat neobvyklým způsobům pohřbu. Jedná se o případy nebo situace, které si vyžádali jiný než je běžný pohřební ritus a ostatky byly uloženy mimo hřbitov nebo pohřebiště. Často jsou to pozůstatky jedinců, kteří zemřeli násilnou smrtí, děti a mladiství, duševně či tělesně postižení, sebevrazi a osoby po smrti potencionálně nebezpečné živým.⁹⁰ Mimořádnost těchto situací neznamenal jen jiný způsob zacházení s těly zemřelých, ale tyto situace měly vliv i na chování pozůstalých a v některých případech měly dopad na celou komunitu.

---

⁸⁸ VAVROUŠKOVÁ, S. Obřad satí - historické kořeny a podoba ve starověké Indii. In KOVÁČ, M. et al. *Cesty na druhý svět : Smrt' a posmrtný život v náboženstvách světa*. Bratislava : Chronos, 2005. s. 78-79.

⁸⁹ Srov. MARKOVÁ, D. Obřad satí v současné Indii. In KOVÁČ, M. et al. *Cesty na druhý svět : Smrt' a posmrtný život v náboženstvách světa*. Bratislava : Chronos, 2005. s. 82 – 88.

⁹⁰ UNGER, J. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. s. 143.

5.1 Pohřby svobodných mladých lidí

Smrt mladého člověka byla a je považována za neštěstí. Pohřeb mladých lidí, měl zvláštní charakter. „*Vystrojovala se jim tzv. posmrtná (smrtná, malá) svatba, která měla deklarovat jejich nenaplněný, nedobrovolný životní osud. Tento obyčej může být vzdálenou reminiscencí dávného obřadu pohřbívat s mládcem dobrovolně usmrcenou dívku. Vycházel z přesvědčení, rozšířeného i u mimoevropských národů, že předčasná smrt mladého člověka vede k jeho nespokojenosti a je důvodem k revenanství.*“⁹¹

V Čechách a na Moravě měla posmrtná svatba stejný význam, ale lišila se v detailech jako např. v okolí Vrbovce na Hornácku, kde se při pohřbu mládence sešla děvčata a všechna šla na pohřeb ve svatebních šatech. Při ukládání rakve do hrobu ustříhla každá matka své dceři věnec s pentlemi a hodila jej na rakev, poté uvázala na hlavě dívky ručník a tím ji symbolicky začepila jako nevěstu.⁹²

Při pohřbech mladých lidí se prolínají dva prvky, a to pohřební a zároveň svatební. Mrtvý je při pohřbu oblečen do svatebního a jeho průvod, tvořený mláďenci, kteří nesou rakev, jsou oblečeni do černého oděvu s bílou šerpou a družičky v bílém. Dívka oblečená v bílém, představuje vrstevnici zemřelého, oproti dívce, která je v černém a nese zlomenou svíci, představující nevěstu mládence. V některých případech se při průvodu nese i ovoce (jablka, citrony) na znamení plodnosti. Při pohřbu mladé dívky, bylo zvykem ji zdobit svatebním vínkem a partou.⁹³ Tyto posmrtné svatby se na některých místech vyskytují ještě dnes a to na území jihovýchodní Moravy. O pohřbech svobodných mladých se dozvídáme také z lidových písní.

Po návratu z pohřbu se večer konala hostina pro pozůstalé, na kterých se scházeli i vrstevníci mrtvého, aby se s ním rozloučili, nákladná hostina byla chápána jako věno. Tyto "oslavy" probíhali v duchu tance, kdy se při symbolickém zadupání pozůstalí loučili s mrtvým.

---

⁹¹ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. s. 242.

⁹² Tamtéž. s. 243.

⁹³ Zdobená čelenka pro svobodné dívky.

5.2 Dětské pohřby

Další odlišnosti se objevují při pohřbech malých dětí. Ve středověku a ještě i v raném novověku, nebylo malé dítě pokládáno za plnohodnotného člena společnosti a podle toho se s ním i zacházelo. Není zde zřejmá citová zaujatost.⁹⁴ O dětských pohřbech se dozvídáme už ze starého Říma, kde děti neměly žádné právo na pohřeb a pochovávány byly doma nebo před domem do země. „*Archeologické nálezy potvrzují, že přibližně až do 11. století byly malé děti pohřbívány většinou odděleně od ostatních a součástí jejich hrobových inventářů byly zahrocené předměty (háčky, jehly, úštěpky) se zřejmou ochrannou funkcí.*“⁹⁵

Další zvláštností, která se prakticovala do středověku, bylo rituální ukládání dětí v hliněných nádobách poblíž sakrální budovy nebo pod okap, protože podle tradice, děti takto pochované byly pod božskou ochranou a dešťová voda zde zastává funkci smývání hříchů. Tento ritus pohřbívání pod okap se dochoval na Šumavě až do konce 19. století.⁹⁶

Průběh pohřbů novorozenců, jak se dozvídáme z pramenů, byl skromný. Děti z chudších rodin měly většinou jen výkrop hrobu, ale pro zámožné rodiny zase nebyl problém vystrojit nákladný pohřeb. Těla se na hřbitovech ukládala někam na stranu ležící místa. Rakev nesla, pokud se jednalo o malé dítě do dvou až tří let, kmotra nebo porodní bába, rakev měla zasunutou v područí anebo byla rakev přivázána stuhou a připevněna k holi a nesena přes rameno.

Novorozenci se nesměli pochovávat s peřinkou, protože podle tradice se věřilo, že dítě pochované s peřinkou přináší smůlu a po celý rok by nepršelo. Malé děti byly pochovávány v bílých šatech s věnečkem na hlavě, větší děti ve svátečních šatech. Do rakve se na rozloučenou dávali hračky, květiny, svaté obrázky a někdy i svíce, aby dítě mělo vše, co by mohlo potřebovat v normálním životě. „*Pro děti se nemělo příliš truchlit (věřilo se, že pláč vyhání dítě z ráje, že se mohou vyplakat z radosti nebeské apod.), nevyzvánělo se jim a nebylo třeba se za ně ani modlit,*

---

⁹⁴ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. s. 244.

⁹⁵ Tamtéž. s. 245.

⁹⁶ Srov. Tamtéž. s. 245.

neboť podle lidové víry se hned staly andělíčky.“⁹⁷ Pro narozené mrtvé, nepokřtěné nebo potracené se nemělo naříkat, truchlit a pohřbívali se anonymně na odlehlých částech hřbitova. „Na Valašsku říkali: Žádné cavyky sa nedělají – vykope se jamka na krchově, kajsí u zdi, hodí sa do teho a je konec....“⁹⁸ Je potvrzeno, že ještě i v padesátých letech se tyto děti neukládaly do rakví, ale jen se zabalily do plínky nebo dokonce kusu papíru a pohřbeny byly v krabici od margarinu. Nebylo ani neobvyklým jevem, když je na hřbitov neodnášeli rodiče, ale ostatky předali porodní bábě nebo hrobníkovi, který mrtvolku zakopal někde u zdi na místě tomu určeném.

5.3 Epidemie

Pohřbívání mrtvých při epidemiích jako byl mor či cholera se vyžadoval rychlý a účinný přístup, protože nezvládnutí situace by znamenalo katastrofální následky pro ostatní obyvatelstvo.

„V dobách moru se mimořádná situace řešila hromadnými hroby. Tyto hroby jsou buď vertikální s vrstvami zemřelých nad sebou, nebo horizontální s pohřbíváním vedle sebe.“⁹⁹ Asi největší morová epidemie zasáhla Evropu v letech 1346 až 1350, kdy na následky choroby zemřela třetina obyvatelstva. Při této pohromě, kdy bylo nutné rychle pochovat velké množství mrtvých chorobou nakažených těl, se hodně improvizovalo. V pohřbívání nebyl skoro žádný systém a tak se například stalo, že po zahrabání těl, které nebylo provedeno pořádně, psi těla našli, vyhrabali a roztahali nezetlelé ostatky po městě. Někde se dokonce těla házela do řeky, což nemělo dobrý vliv na vyrovnání se s epidemií, infekce se šířila dále, proto se zřizovaly nouzové hroby.¹⁰⁰ A samozřejmostí byl velmi rychlý a zjednodušený pohřební rituál.

---

⁹⁷ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. s. 246.

⁹⁸ Tamtéž. s. 247.

⁹⁹ UNGER, J. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. s. 147.

¹⁰⁰ Srov. Tamtéž. s. 147.

Z dnešních archeologických výzkumů zjišťujeme, že v masových hrobech na sobě bylo uloženo ve vrstvách až 100 těl, oddělených pouze vrstvami hlíny. „Vertikální hroby byly objeveny ve švýcarském Winterthuru a Zürichu, kde se v zahradě augustiniánského kláštera na ploše 30 čtverečních metrů našlo 35 kostí datovaných do 14. století. ... O horizontálních hromadných hrobech si můžeme učinit představu na základě zjištění v Londýně- East Smithfieldu, kde se našly hromadné hroby se stovkami pohřbených. Někteří zemřelí byli pohřbeni v rakvích, ale jiní byli jen zabaleni do rubáše. Zjistilo se i plnění rakví popelem, který měl během rozkladu absorbovat tekutiny. Tento londýnský hřbitov je tedy dokladem organizovaného pohřbívání v kritické době černé smrti.“¹⁰¹

Od 15. století, se začalo přemýšlet o tom, že z hygienických důvodů se musí těla ukládat mimo místa, kde žili lidé. Místa k ukládání mrtvých postižených epidemií se začaly budovat na mimoměstských prostorách. Nejstarší známé pohřebiště je z doby roku 1400 ve francouzském městě Lille.¹⁰²

Další epidemie, která se nedala zvládnout standardním způsobem pohřbívání, je malomocenství. Nemocní byli separováni do leprosárií.¹⁰³ V době epidemie tak bylo u cest k vidění mnoho postižených, jak žebrají o almužnu. Součástí leproserie bývaly kaple s hřbitovem, kam se ukládala těla jednotlivě uložená v rakvích nebo na prknech. Dochovaný hřbitov pro malomocné lze vidět v Německu v Cáchách.¹⁰⁴

5.4 Revenanti a vampýři

V každé době se lidé báli toho, co si neuměli rozumově vysvětlit. Víra v revenanty¹⁰⁵ a vampýry tedy vedla k řadě opatření, která se projevila v pohřebních

---

¹⁰¹ UNGER, J. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. s. s. 147.

¹⁰² Tamtéž. s. 147.

¹⁰³ Prostor pro pobyt malomocných, umístěný mimo obydlí zdravých lidí.

¹⁰⁴ Srov. Tamtéž. s. 148.

¹⁰⁵ Mrtvý, který se může vracet mezi živé.

rituálech, jak s mrtvými nakládat.¹⁰⁶ Představa pekla, byla v lidovém myšlení spjata s představou d'ábla, který obléhá lidskou duši, svádí ji k hříchu a svádí nestálý boj s andělem. Na umírajícího čeká největší nebezpečí ve chvíli smrti a podlehnutí d'áblu znamená posmrtné zatracení zemřelého, ale i zavržení duše, která potom může ohrožovat živé.¹⁰⁷

Vrazi a zločinci, ale i obyčejní lidé, kteří zemřeli záhadnou nebo nevysvětlitelnou smrtí, vzbuzovali v žijících strach a nejistotu, protože lidé věřili, že se mrtví mohou na zem vrátit a škodit. Věřili, že pokud někdo takto zemřel, znamenalo to, že na něj působila nějaká negativní duchovní síla. „*Duše těchto tzv. nečistých zemřelých nenacházely po smrti pokoj, vycházely z hrobů, vracely se na zem a strašily. Základním předpokladem jejich návratů (revenanství) byla představa o tzv. připoutané duši, která je vázána na nezetlelé tělo. Pohřbený nebožtík vlastně hluboce spí, jestliže je však s něčím nespokojen, jeho duše, která je stále v jistém spojení s tělem, se od něj může odpoutat, vracet se na zem, bloudit, obtěžovat pozůstalé a dokonce jim i ubližovat.*“¹⁰⁸ Strach z nečistých zemřelých vedl k opatření, jakým způsobem a jaké praktiky se budou při pohřbívání používat, aby se zamezilo mrtvým vracet se na tento svět.

Můžeme rozlišit dvě skupiny revenantů, a to mrtvé, kteří si smrt nezavinili a ty, kteří se nějakým způsobem provinili (vrazi, sebevrazi) .

První skupina revenantů se vracela například z důvodu nesplnění všech povinností, jaké pozůstalí k nebožtíkovi měli. „... vyznačují především tím, že jsou ztělesněním odplaty za způsobenou křivdu. Zneklidňují a straší, aby pozůstalé donutili k nápravě stavu; někdy prosí o pomoc, aby odstranili důvody svého zoufalství, bloudění a tékání.“¹⁰⁹ Poté, co jsou napraveny všechny náležitosti, dochází jejich duše klidu, je osvobozena a může v pokoji odpočívat.

Díky pramenům se dozvídáme, že někteří zemřelí se zjevovali jako bílé postavy – duchové bez zlých úmyslů. Je jim od Boha dovoleno se na nějaký čas vracet

---

¹⁰⁶ Srov. UNGER, J. *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. s.163.

¹⁰⁷ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. s. 292.

¹⁰⁸ Tamtéž. s. 147.

¹⁰⁹ Tamtéž. s. 294.

mezi živé, aby jim nebylo smutno a aby mohli zkontrolovat své blízké. Jiní se vraceli, aby mohli odčinit zlé skutky, rozloučit se, stanovit poslední vůli. Zemřelí, kteří za svou smrt nemohli (utonuli, uhořeli) nebo byli zavražděni, mladí lidé s nenaplněným osudem, děti, novorozenci, nepokřtěné děti, tito všichni se mohou vracet s touhou napravit křivdu, která na nich byla spáchána. Nepokřtěné děti v podobě ohnivých koulí nebo s velkou hlavou a břichem svým řevem za poledne strašili kolemjdoucí a vysvobodit se mohli tak, že na otázku, co potřebují, odpovídali, že košilku a svatý křest. Pokud toto dostali, byli osvobozeni. Dalším způsobem jak vysvobodit duši nekřtěňátek, bylo vyřčení jejich jména. Podoba mrtvých nekřtěných dětí byla různá. Někde věřili, že se zjevují jako bludičky (světýlka), které mohou člověka úmyslně svést ze správné cesty nebo toho, kdo se jim vysmívá, zadupou do země.¹¹⁰

Druhou skupinu představují zemřelí vrazi a zločinci. Tito provinilci též děsili a škodili a sami nebyli schopni dostat klidu a nemohli být osvobozeni odpuštěním živých, takže bylo potřeba, zničit zlého ducha přímo v nich. Pokud nebyli potrestáni za zlé skutky za života, tyto skutky ulpěly v jejich duši. Jednalo se o provinění vůči rodině a společnosti, jako byla krádež, vražda, nevěra, špatná péče o rodinu a děti atd. Duše těchto provinilců byly spjaty s tělem nebo místem, kde zemřeli, anebo bloudily v podobě stínu popř. zvířete. Také se mohly vtělovat do různých démonů (vodník, rusalka, hejkal, víla, polednice, klekánice, vlkodlaka, můry, upíra).¹¹¹

*„Samostatnou skupinu po smrti strašících přízraků tvoří upíři či vampýři. Dokázali oživit své tělo, které v hrobě nezetlelo, a o půlnoci vycházeli z hrobů s úmyslem škodit na majetku, na zdraví či na životě, ba dokonce vraždit. Zjevovali se i ve zvířecí podobě – nejčastěji jako pes, vlk, kočka nebo žába. Napadali lidi a sáli jim krev, vyhazovali malé děti z postelí a mohli zapříčinit i živelnou pohromu.“*¹¹² Po svém nočním řádění, se vraceli do hrobů v ranních hodinách, než zakokrhal kohout.

---

¹¹⁰ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. s. 294 - 297.

¹¹¹ Srov. Tamtéž. s. 299 – 300.

¹¹² Tamtéž. s. 303.

„Vampýry se mohli stát podle lidové víry lidé, kteří zemřeli nepřirozenou smrtí, a všichni ti, kteří se již za života odlišovali od ostatních tělesnými, ale i povahovými znaky i lidé samotářští, náměsíční a zlí, osoby, posedlé zlým duchem, nebo ty, jimž byly přisuzovány nadpřirozené schopnosti a vlastnosti (čarodějové, čarodějnice).“¹¹³

„Revenanti ovšem často škodí a nemusejí za tím účelem ani opouštět hrob. Nebožtík, který si v hrobě kouše své tělo nebo oděv, způsobuje smrt svých příbuzných.“¹¹⁴ Prostředků, které by měly zamezit nežádoucímu návratu mrtvých je celá řada. Za protivympyrické opatření můžeme považovat svazování palců na nohách, svazování rukou, obrácení těla obličejem k zemi, aby při pokusu o vyjití z hrobu se mrtvý zahrabával hlouběji do země. Srp u nebožtíkova těla měl při pohybu zapříčinit uříznutí hlavy nebo přeřezání šlach či hřeby v chodidlech nebyly ničím vyjímečným. Nejčastějším a asi i nejznámějším je opatření, při kterém se mrtvému vrazil osikový kůl do srdce či setnula hlava. Poměrně rozšířené bylo i zatížení nebožtíkova těla kameny rozmístěnými na prsou, stehnech a nad koleny. Kameny se ucpávala také ústa. Zamezit mrtvému návrat zpět mělo i přitlučení těla hřeby ke dnu rakve. Archeologické vykopávky dokazují, že zásahy proti revenantům se prováděly již v raně středověkých dobách. Víra v nemrtvé tedy musela vzniknout patrně v době, kdy se začalo přecházet k pohřbívání nespálených těl.¹¹⁵ V některých případech se setkáváme i s dodatečným vykopáním hrobu, kdy se zásahy prováděly na částečně zetlelých tělech. „Do této skupiny patří kupříkladu vytočení či dokonce ukroucení lebky, kdy bylo mrtvému téměř doslova „zakrouceno krkem“. Oddělená lebka bývala pak uložena do klína či k nohám zemřelého. Existují i doklady o rozsekání či roztrhání těla, o vykloubení nebo utržení končetin.“¹¹⁶

---

¹¹³ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. s. 304.

¹¹⁴ LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků: Sonda do života a smrti dávných Slovanů*. s. 139.

¹¹⁵ Srov. Tamtéž. s. 140 – 142.

¹¹⁶ Tamtéž. s. 143.

Závěr

Má práce o pohřebních rituálech křesťanských, předkřesťanských i mimoevropských je pouze výběrová. Přesto se však domnívám, umožňuje jisté srovnání. Při srovnávání musíme na prvním místě jmenovat obrovskou různost pohřebních rituálů. Odpověď na otázku, zda u pohřebních rituálů můžeme shledávat stejné základní prvky, je dle mého názoru kladná. Předkřesťanské pohřby byly v Evropě provázeny lidskými oběťmi a dalšími rituály, které se nám v dnešní době mohou zdát nepochopitelné a někomu mohou připadat až drastické. O různých kanibalských rituálech, které byly součástí pohřebních rituálů mnoha mimoevropských etnik, ani nemluvě. Dokonce i v případě hinduistického pohřbu se setkáváme s poměrně zvláštním rituálním prvkem prorážení lebky spalovaného těla. Na druhou stranu křesťanský, islámský a čínský pohřeb má oproti výše jmenovaným poměrně zjemnělou formu.

Je však třeba také konstatovat, že přes veškerou zmíněnou různost, mají pohřební rituály rozličných kultur mnoho společných nebo alespoň podobných prvků. Na prvním místě musíme jistě jmenovat úctu k osobnosti i tělu zemřelého a to i přes to, že ona úcta někdy může mít podobu již zmíněného rituálního kanibalismu. Dalšími společnými prvky jsou účast širšího společenství na pohřbu a pohřební hostina. Jistou výjimku zde tvoří asi pouze islám.

V práci je také nastíněno několik lidských období, při kterých docházelo ke změnám v pohřebním rituálu jako je např. přechod od pohřbívání do země ke kremaci, který se objevuje ve 20. století. Dále můžeme jmenovat změny a vývoj, při zacházení s těly nečistých zemřelých, kdy strach z navrátilců dal pohřebnímu rituálu rámeček, při kterém se člověku v dnešní době může zdát, že některé úkony byly přehnané.

Díky písemným pramenům a archeologickým vykopávkám máme přesnější představu o tom jak se v daném období pohřbívalo, jaké k tomu byly důvody, ale i přesto všechno si nemůžeme být jisti, zda si pohřební zvyklosti a rituály vykládáme správně a proto je i toto téma nadále otevřené, novým výzkumům a zkoumáním. Má práce o pohřebních rituálech, není ani zdaleka kompletní a vyčerpávající, ale

doufám, že se mi alespoň z části povedlo nastínit nedůležitější a nejzajímavější prvky těchto rituálů.

Seznam literatury:

- BÖTTGER, W. *Kultura ve staré Číně*. Praha : Panorama, 1984. ISBN neuvedeno.
- CRICHTON, M. *Pojídači mrtvých*. Praha : Baronet, 1994. ISBN 80-85621-95-9.
- DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. Praha : Volvox Globator, 2007. ISBN 978-80-7207-628-4.
- DENNY, F. M. *Islám a muslimská obec*. Praha : Prostor, 1998. ISBN 80-85190-69-9.
- DRDA, P., RYBOVÁ, A. *Keltové a Čechy*. Praha : Academia, 1998. ISBN 80-200-0732-6.
- FALK-RONNE, A. *Dobrodružství u kanibalů : V zemi vrásčitých*. Praha : Orbis, 1973. ISBN neuvedeno.
- FILIP, J. *Keltská civilizace a její dědictví*. Praha : Academia, 1995. ISBN 80-200-1526-9.
- GENNEP, V. A. *Přechodové rituály : systematické studium rituálů*. Praha : NLN nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-7106-178-6.
- HOOBLER, T., HOOBLER, D. *Konfucianismus*. Praha : NLN, 1997. ISBN 80-7106-190-5.
- KOLMAŠ, J., MALINA, J. *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie : modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných" oborů. 21, Čína z antropologické perspektivy*. V Brně : Nadace Universita v Brně, 2005. ISBN 80-7204-296-3.
- Cesty na druhý svět : Smrť a posmrtný život v náboženstvích světa*. Bratislava: Chronos, 2005. ISBN 80-89027-15-6.
- LUTOVSKÝ, M. *Hroby předků : sonda do života a smrti dávných Slovanů*. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0567-6.
- MAIELLO, G. *Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze – Strašnicích, Zlíně a Plzni*. *Český lid*, 2005, roč. 92, č. 1, s. 35 – 48.
- MALCOLM, T. *Germáni*. Praha : NLN, 1999. ISBN 80-7106-263-4.
- NAKONEČNÝ, M. *Lexikon magie*. Praha : Ivo Železný, 1997. ISBN 80-237-2400-2.

NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha : Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.

NEŠPOROVÁ, O. *Preferenční způsoby pohřbu*. In *Český lid*, roč. 93, č. 4, 2006, s. 387 – 404.

OVERMYER, L. D. *Náboženství Číny : Svět jako živý organismus*. Praha : Prostor, 1998. ISBN 80-85190-75-3.

TURNER, V. W. *Průběh rituálu*. Brno : Computer Press, 2004. ISBN 80-7226-900-3.

UNGER, J. *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie : modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných" oborů. 25, Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. V Brně : Nadace Universitas v Brně, 2006. ISBN 80-7204-397-8.

WATERSTONE, R. *Duchovní svět Indie*. Praha : Knižní klub : Práh, 1996. ISBN 80-85809-46-X.

WERNER, H. *Islámská kniha mrtvých : představy islámu o onom světě*. Praha : Pragma, 2002. ISBN 80-7205-948-3.

ABSTRAKT

BOHOŇKOVÁ, D. *Pohřební rituály : Základní struktura a proměny*. České Budějovice 2008. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra filosofie a religionistiky. Vedoucí práce V. Erban.

Klíčová slova: kultura, rituál, pohřební rituál, smrt, umírání, pohřeb, pohřbívání, hroby, zvláštní způsoby pohřbívání

Práce se zabývá problematikou pohřebních rituálů a způsobem zacházení s těly mrtvých, od dob minulých až po současnost. První kapitola, má za úkol definovat základní pojmy od různých autorů. Ve druhé kapitole jsou popsány pohřební rituály v dobách minulých a současných, z větší části je popisována kultura česká a kapitola je doplněna výzkumem G. Maiella o současném využívání kremačních zařízení. Třetí část práce zkoumá pohřební rituály předkřesťanských kultur v Evropě, konkrétně keltské, germánské a slovanské pohřební rituály. Čtvrtá kapitola se zaměřuje na rituály mimoevropských kultur, jako například jak probíhá pohřební rítus v Číně nebo v islámské kultuře. A poslední část práce se věnuje zvláštním způsobům pohřbívání mrtvých, jako jsou například pohřby dětí, mladých svobodných nebo jak se postupovalo při neobvyklých situacích třeba v dobách epidemií. V závěru práce jsou shrnuty pohřební rituály jednotlivých kultur a popsány jejich nejzajímavější rysy a rozdíly.

ABSTRACT

Key words: culture, ritual, burial ritual, death, dying, burial, burying, graves, special ways of burying

This work mainly deals with burial rituals and a way of handling with dead bodies from past times to the present. The first chapter tries to define basic terms specified by various authors. The second chapter deals with a description of burial rituals during present and past times. This chapter mainly focuses on the Czech tradition and is completed by G. Maiell's research on contemporary exploitation of crematoriums. The third part of the work deals with the burial rituals of pre-Christian cultures in Europe, especially Celtic, Germanic and Slavonic traditions. The fourth chapter focuses especially on the rituals of noneuropean cultures, e.g. Chinese or Islamic. The last part of this paper includes special ways of burying of dead bodies, e.g. children's burials, burials of young people or dealing with dead bodies by unusual situations, e.g. during epidemic periods. In the end of this paper are summarized burial rituals of particular cultures and described their most interesting outlines and differences.